

"וספרה לה', לעצמה" האומנם?

היעדר ההסדרה המשפטית של מקוואות הטהרה הציבוריים וההשלכות על ציבור הטובלות

בישראל: בעקבות בג"ץ 5022/15 עתים נ' המשרד לשירותי דת

עו"ד דיקלה שמבדל¹

היעדר ההסדרה המשפטית של מקוואות הטהרה הציבוריים מוביל לפגיעה קשה מנשוא בציבור הנשים הטובלות. הנשים הטובלות עשויות להתמודד עם חדירה לפרטיותן כשהן נשאלות שאלות אינטימיות על אודות וסתן ושמירת הלכות הנידה; פגיעה בכבודן כשנמנע מהן לטבול בלא נוכחות של בלנית; ופגיעה באוטונומיה שלהן כאשר הן נאלצות לטבול לפי מנהגים לא להן. על מנת ליתן הקשר לדיון הביקורתי בהסדרה המשפטית, מציג המאמר את ההקשר ההלכתי של מצוות הנידה בכלל וטבילה בנוכחות בלנית בפרט. המאמר מתחקה כאמור אחר ההסדרה המשפטית החסרה של מקוואות הטהרה הציבוריים וחושף את החללים שבה, בייחוד לאחר פסק הדין שניתן על דרך ההסכמה בבג"ץ 5022/16 עתים נ' המשרד לשירותי דת. בתוך כך, מציג המאמר את הקושי שבעובדה שבית המשפט לא דן לגוף הסוגיה העקרונית ולפיכך לא דן בכל הנושאים שנחשפו בעתירה, וכך הותיר, הלכה למעשה, מרחב פתוח לפגיעה בנשים; את הנוסח המתפתל בחוזר המנכ"ל משנת 2016, שהוצא בעקבות העתירה, אשר עשוי לחתור תחת האפשרות למתן הסכמה ממשית מצד נשים טובלות; וכן את החלל בשאלה בסמכות מי מצויים מקוואות הטהרה הציבוריים ומי הגורם אשר אחראי על תפעולם. בין היתר נסמך המאמר על ממצאי שאלון איכותני שהופץ בקרב נשים טובלות על אודות חוויית הטבילה שלהן. לסיום, מציג המאמר צוהר לשתי דרכים להתמודדות עם החללים והקשיים שבהסדרה המשפטית. הדרך הראשונה היא הצורך בחקיקה שעניינה הסדרת הסמכויות וזכויות הנשים במקוואות. בתוך כך מנתח המאמר במבט פמיניסטי ביקורתי הצעות חוק שהונחו על שולחן הכנסת ואשר מציעות מנגנון תביעה נזיקי למקרים שבהם מופרות זכויות הנשים במקוואות. הדרך השנייה המוצעת במאמר היא החיזוק של שילוב נשים במוקדי קבלת החלטות, כגון במועצות הדתיות, על מנת שתוכלנה להשפיע על מתן מענה נכון לצורכיהן של הנשים הטובלות.

א. מבוא. ב. מצוות הטבילה – בין אוטונומיה לפיקוח; ב.1. מצוות הנידה והלכותיה; ב.2. הבלנית והטבילה בנוכחותה; ב.3. המקוואות בישראל. ג. גלגולו של בג"ץ עתים והצלחת העותרים בבית המשפט. ד. החללים שנותרו בעקבות בג"ץ עתים; ד.1. בית המשפט נמנע מלדון בחלק מן הסוגיות שעלו בעתירה; ד.2. הנוסח המתחמק בחוזר המנכ"ל משנת 2016; ד.3. בית המשפט העליון נמנע מלהכריע לגוף הסוגיה העקרונית. ה. מילוי החללים בהסדרה המשפטית; ה.1. המחוקק במוקד קבלת ההחלטות; ה.2. נשים כבעלות ידע במוקדי קבלת החלטות. ו. סיכום.

¹ מאמר זה נכתב במסגרת הסמינר "הגוף במשפט" באוניברסיטת תל אביב בהנחיית ד"ר יופי תירוש.

בעבודה זו אבקש לחשוף את היעדר ההסדרה המשפטית של מקוואות הטהרה הציבוריים בישראל ואת הפגיעה הקשה שאותה נשים טובלות חוות כתוצאה מכך. תחילה אתעכב בתת־פרק ב.1 על המקור להלכות הנידה והטהרה וכן בתת־פרק ב.2 על המקור ההלכתי לנוכחות של בלנית בשעת הטבילה. יודגש כי הצגה ראשונית זו של הדיון ההלכתי אינה במוקד העבודה ואינה באה לחדש או להכריע בשאלות ההלכתיות הנוגעות לנוכחות בלנית בשעת הטבילה. מטרת הפירוט ההלכתי היא לספק רקע לסוגיה ולהראות את המורכבות של דיני הטהרה של האישה הנידה, הנעים על ציר שבין אוטונומיה ונאמנות האישה הנידה לבין פיקוח עליה. אדגיש שלא אתיימר להכריע במתח האמור. נקודת המוצא לעבודה זו היא שלכל אישה קיימת הזכות לטבול, ולטבול לפי רצונותיה ומנהגיה. לאחר מכן, בתת־פרק ב.3 אספק רקע מקדמי על אודות המקוואות בישראל.

בהמשך לכך, בפרק ג, אתעכב על פסק הדין בבג"ץ 5022/15 **עתים נ' המשרד לשירותי דת**,² שעניינו הוא עתירה כי לנשים הטובלות במקווה עומדת הזכות לטבול בלא נוכחות של בלנית ולפי מנהגיהן. העתירה הופנתה כנגד המשרד לשירותי דת, אשר אחראי לתפעול המקוואות, מועצת הרבנות הראשית, בהיותה הגוף ההלכתי הפוסק בעניין המקוואות, וכן כנגד המועצה הדתית בירושלים ומנהל אגף המקוואות בה, הרב מנחם בלומנטל, הואיל והעובדות שבבסיס העתירה מצביעות על פגיעות נרחבות במקוואות בעיר ירושלים. מכיוון שפסק הדין מהווה מתן תוקף להסכמת הצדדים וכולל משפט אחד בלבד, אסתמך בתיאור התוצאה שהושגה בבית המשפט על כתבי טענות הצדדים ושיחה שקיימתי עם עו"ד אלה סקעת מעמותת עתים.

לצד הניצחון שיתואר שהתממש לכדי הוראה בחוזר מנכ"ל של המשרד לשירותי דת, בייחוד לאור המדיניות הקודמת של המשרד לשירותי דת בסוגיית המקוואות, אבקש בפרק ד לחשוף את הקשיים שנתרו לאחר בג"ץ עתים. אעמוד על שלושה קשיים עיקריים: בתת־פרק ד.1 אתמקד בקושי שנוצר עקב היעדר דיון מצד בית המשפט בכל הנושאים שנחשפו בעתירה. דבר זה הותיר מרחב פתוח לפגיעות נוספות בנשים, אשר לא קיבלו מענה בחוזר המנכ"ל. בתת־פרק ד.2 אעמוד על כך שההסכמה שהושגה כפי שמובאת בחוזר המנכ"ל האמור חושפת שני פנים – זה של הפיקוח בידי הרבנות הראשית וזה של האוטונומיה של הנשים לטבול לפי רצונן. נוסח זה שהוא בעל משמעויות שונות עשוי לחתור תחת האפשרות שנשים תיתנה את הסכמתן הממשית לטבילה. בתת־פרק ד.3 אציג את הקושי שבעובדה שבית המשפט נמנע מליתן פסק דין עקרוני, דבר המעצים את החלל בשאלה בסמכות מי המקוואות מצויים ומי הוא הגורם שאחראי על תפעולם. לבסוף, בפרק ה, אבקש להציע פתרון ראשוני אשר כולל שני רבדים. בתת־פרק ה.1 אציג את הצורך כי נושא מקוואות הטהרה הציבוריים וזכויות הנשים בהם יעוגנו בחקיקה. בין היתר, אתייחס, תוך מבט ביקורתי־פמיניסטי, להצעות חוק שהוצעו בשנים האחרונות ואשר כוללות מנגנון תביעה נזיקי בלא הוכחת נזק כנגד המועצות הדתיות. בתת־פרק ה.2 אעמוד על הצורך בשילוב נשים במועצות הדתיות ובעמדות קבלת החלטות על מנת שהמקוואות הציבוריים הנותנים שירות לנשים יעצבו ויתופעלו בידי נשים.

הביקורת המוצגת במאמר מנותחת בשני מישורים. האחד, אופן פסיקת בית המשפט העליון בסוגיה והעלאת ההסכמה שהושגה על הכתב בחוזר מנכ"ל אינם קובעים בצורה מפורשת את זכות האישה לטבול ללא השגחת

² בג"ץ 5022/15 עתים – יעוץ ומידע במעגל החיים היהודי נ' המשרד לשירותי דת (נבו 19.9.2016) (להלן: עניין עתים).

בלנית, דבר המותיר אפשרות לפגיעה בנשים הטובלות. המישור השני שעליו נשענת הביקורת הוא שלמעשה בגי"ץ עתים לא הביא עימו את התוצאה המיוחלת. לצורך כך, הופץ במסגרת מחקר זה שאלון בקרב נשים טובלות שעניינו חוויית טבילתן במקווה. תוצאות השאלון, היקף הפגיעות שדווחו והסיפורים שעליהם העידו נשים הם מטלטלים ומראים עד כמה המציאות רחוקה מלהיות מתוקנת.

פרק ב – מצוות הטבילה – בין אוטונומיה לפיקוח

תת־פרק ב.1 – מצוות הנידה והלכותיה

”וְאִשָּׁה כִּי תִהְיֶה זָבָה דָּם יִהְיֶה זָבָה בְּבִשְׂרָה – שְׁבַעַת יָמִים תִּהְיֶה בְּנִדְתָּה”³ – במילים אלו מורה התורה בספר ויקרא על טומאת הנידה. במהלך הווסת החודשית אישה נחשבת לטמאה במשך שבעה ימים שבסיומם היא תוכל להיטהר. חז”ל החמירו וגזרו כי בנוסף לימי הווסת שבהם האישה נחשבת טמאה, עליה להמתין אף שבעה ימים נוספים שבהם היא נקייה מדם, שרק בסופם תוכל להיטהר.⁴ יודגש כבר שהתורה קובעת כי איש ואישה העוברים על איסור נידה, עונשם כרת.⁵

ימי הנידה וימי שבעת הנקיים רצופים הלכות. ראשית והעיקר, האיש והאישה אסורים בימים אלו בקיום יחסי אישות, וכן חלות עליהם הרחקות נוספות, כגון הימנעות ממגע, איסור לישון באותה מיטה, איסור לאכול לבדם על שולחן בלי שיהא סימן היכר להיותם אסורים ועוד. שנית, החל מתחילת הווסת על האישה לספור ארבעה או חמישה ימים, לפי מנהגה – שבסיומם ועם פסק הדם יכולה היא לנסות לבצע בדיקת ”הפסק טהרה”. הבדיקה נעשית באמצעות בד לבן שאותו מכניסה האישה אל נרתיקה. אם הבד נקי, היא מתחילה לספור את שבעת הימים הנוספים (”שבעה נקיים”), שאף במהלכם עליה לבדוק, באמצעות אותה בדיקה נרתיקית, אם היא נקייה. אם בכל שבעת הימים בדיקותיה נקיות, תוכל האישה לטבול בסיום היום השביעי לאחר רדת החשכה במקווה וכך להיטהר, וזאת לאחר שרחצה וניקתה את גופה מכל חציצה. הטבילה צריכה להיעשות כאשר אין כל חציצה בין מי המקווה לבין גוף האישה, ולכן יש לנקות היטב את כל הגוף – לרבות ניקוי הציפורניים, הטבור והאוזניים, סריקת השיער וצחצוח השיניים.⁶

כאמור, למצוות הנידה מיוחסת חומרה מיוחדת. התורה גוזרת כי מי שעובר על איסור משכב עם נידה, עונשו כרת.⁷ החומרה היתרה משתקפת אף באמור במשנה במסכת שבת המורה: ”על שלוש עבירות נשים מתות בשעת לידתן, על שאינן זהירות בנידה, בחלה ובהדלקת הנר”.⁸

סקירה תמציתית זו של מצוות הנידה וימי שבעת הנקיים עשויה כבר ללמד על הקשיים, חוסר הוודאות והשאלות המתלוות לימים אלו. הריחוק הזוגי, הבדיקות היומיות וההכנות הקפדניות לקראת הטבילה במקווה עשויים להכביד מאוד הן בהיבטים הטכניים הכרוכים בכך והאנרגייה המושקעת בקיום המצווה לצד טרדות

³ ויקרא טו 19.

⁴ דין זה נלמד מהאישה הזבה, אשר רואה דם במשך שלושה ימים רצופים שלא בימי הווסת החודשיים. ראו ויקרא טו 25–28; שמחה עמנואל ”שבעה נקיים: פרק בתולדות ההלכה” **תרביץ** עו 233 (2007).

⁵ ויקרא כ 18.

⁶ להרחבה בעניין הלכות נידה, ראו נשמת ”הלכה ובריאות האישה” **נשמת** www.yoatzot.org/hebrew/192/3169/.

⁷ ויקרא כ 18.

⁸ משנה, שבת ב, ו; להרחבה על אודות משמעויות הנידה ראו רחל קרן ”על נידה ומשמעויותיה” **קולך** <https://www.kolech.org.il/> על-**נידה-ומשמעויותיה**.

היום יום, הן בהיבטים הרגשיים והפיזיים הנובעים מהמתח בקיומן של הלכות הנידה. לצד זאת, לעיתים נשים מלוות בתחושות קשות כאשר הן נתפסות בעיני עצמן ובעיני בעליהן כ"טמאות". הלכות נידה וטהרה נתפסות בעיני נשים רבות כמערכת כללים שנקבעה על ידי גברים והן חשות בה ניכור ובדידות. למשל, במקרים שבהם עולות שאלות בנושאי כתמי דם ושמא הם מטמאים או לא, מתקשות נשים רבות להכיל את הרעיון שעליהן לפנות לסמכות הלכתית גברית שתכריע בנושא. לבסוף, נשים רבות מתקשות עם הציפייה – של בן זוגן, של עצמן ושל החברה – לקיים יחסי מין בליל המקווה, על אחת כמה וכמה לאחר המתח שבו היו שרויות לקיים את הלכות הנידה על דקדוקיה.⁹ מטרת הצגת קשיים אלו במסגרת עבודה זו נועדה לספק רקע לסוגיית ההסדרה המשפטית של המקוואות, להבהיר את מורכבות הסוגיה הנעה בציר שבין אוטונומיה לפיקוח ולנסות לתאר במקצת את הנסיבות האופפות את המפגש של הטובלת עם המקווה.

תת־פרק 2.ב – הבלנית והטבילה בנוכחותה

בפרק הקודם הצגתי את הלכות טהרת המשפחה בתמצית וביקשתי להצביע על קשיים אפשריים הכרוכים בקיומן. בפרק הנוכחי אמשיך את התיאור של הלכות הנידה תוך שימת דגש על מקומה ותפקידה של הבלנית במארג ההלכתי.

נשים הנוהגות לטבול תוכלנה להעיד כי נוכחות של בלנית בעת הטבילה היא דבר שבשגרה.¹⁰ המילה "בלן" מקורה ביוונית ומשמעותה איש בית המרחץ.¹¹ תפקיד הבלנית במקוואות הציבוריים כיום הוא לוודא כי הטבילה נעשית על פי ההלכה.¹² ואולם, מציאות זו תמוהה בוודאי לאור מקורות חז"ל המצביעים על אוטונומיה של האישה בכל הנוגע להלכות נידה. הגמרא במסכת כתובות דורשת על הפסוק בספר ויקרא "וְסִפְּרָה לָהּ שְׁבַעַת יָמִים וְאַחַר תֵּטְהָר",¹³ "לה – לעצמה".¹⁴ יש מפרשים הלומדים מדרשה זו על נאמנותה של האישה בתחומי איסור נוספים,¹⁵ אך לכל הדעות דרשה זו היא הבסיס לעיקרון שאישה נאמנה בהלכות נידה. המשמעות של קביעה זו היא שהאישה אחראית באופן בלעדי לנידתה, והיא אינה זקוקה להכשר חיצוני המתקף ומפקח שמא היא טמאה או טהורה. כך, למשל, פסק הרשב"א, מגדולי הפוסקים מתקופת הראשונים ובן המאה ה־13, שאם אישה ראתה כתם ולפי דבריה הוא אינו מטמא, אך הבד שעליו הכתם אבד כך שלא ניתן לוודא זאת, מאמינים לדבריה.¹⁶

לצד הכלל הרחב, מתוארים בספרות ההלכתית כמה מצבים חריגים שבהם האישה אינה נאמנה. במקרה שבו אישה קיימה יחסי אישות עם בעלה למרות שהיא נידה, קובעת המשנה שהיא מאבדת את זכותה לכתובתה. הגמרא תוהה על קביעה זו, שהרי יש להאמין לאישה, והיאך ניתן לדעת שהיא נידה. על כך משיבים שנאמנותה

⁹ על המורכבות הרגשית, הפיזית והזוגית שבהלכות טומאה וטהרה בהקשר נידה, ראו חגית ברטוב ורונה ברייגארב "נשמה שנתת בי טהורה: על שימור הקשר בין 'טהרה' ו'משפחה' בסרט 'טהורה'" **דעות** 15 (2003); מיכל פרינס "ליל הטבילה: להכיר במורכבות" **דעות** 66 (2014); SUSAN SERED, WHAT MAKES WOMEN SICK? MATERNITY MODESTY AND MILITARISM IN ISRAELI SOCIETY (2000) 107–108.

¹⁰ ראו את ממצאי השאלונים על אודות אפשרות הטבילה ללא נוכחות של בלנית כפי שהציגה חן ארציסרור **הדתיות החדשות: הפמיניזם הדתי פוגש את הרשתות החברתיות** 204 (2018).

¹¹ שרה סגל־כץ "הבלנית, קווים לדמותה" **גלויה** (5.12.2019) <https://gluya.org/habalanit>.

¹² מיכל אחרקוויין, אריאל פינקלשטיין ודביר שוורץ "מערך המקוואות בישראל" **המכון לאסטרטגיה ציונית** 17–18 (2015).

¹³ ויקרא טו 28.

¹⁴ בבלי, כתובות עב, ע"א.

¹⁵ תוספות למסכת גיטין ב, ע"ב; מיכל טיקוצ'ינסקי, "יעד אחד נאמן באיסורין או: על קוצו של ד" **גרנות** ג 41–57 (התשס"ג).

¹⁶ תורת הבית הארוך, בית ז, ש"א; להרחבה ראו מיכל טיקוצ'ינסקי "וספרה לה": בירור הלכתי בשאלת טבילה ללא בלנית" **אקדמות** לא 143, 144–146 (התשע"ט) (להלן: טיקוצ'ינסקי "וספרה לה").

מתערערת רק אם תלתה את עצמה בקביעתו של חכם אשר התיר אותה לבעלה, אך מבירור מול אותו חכם מסתבר כי אין לכך יסוד כלל.¹⁷ בנוסף, במצבים שבהם האישה אינה מסוגלת לקבוע לבדה אם טהורה היא, אם טמאה, כגון "החרשת והשוטה והסומא וכל מי שנטרפה דעתה",¹⁸ אישה אחרת תפקח על התחום שבו האישה עצמה אינה מסוגלת לעשות זאת.¹⁹

נוכחותה של אישה נוספת בעת הטבילה מופיע לראשונה אצל הרא"ש, אף הוא מגדולי הפוסקים בתקופת הראשונים וכן המאה ה-13 ואשר עליו בעתיד ר' יוסף קארו, בחיבורו השולחן ערוך, יבסס בין היתר (לצד הרי"ף והרמב"ם) את פסיקותיו ההלכתיות. הרא"ש קובע שאישה תעמוד "על גבה של הטובלת שתראה שיהא כל גופה ושערותיה נכנסין למים. ולא ישאר משער ראשה כלום חוץ למים".²⁰ ואולם, יש פוסקים המתמודדים עם החשש שהשיער יצוף מעל פני המים בדרכים אחרות. כך למשל פוסק הרשב"א שהאישה יכולה לכרוך את שערותיה בחוטים.²¹ דיון זה מופיע אף אצל הראב"ד, שקדם בכמאה שנים לרשב"א ולרא"ש, והן אצל המאירי, בן המאה ה-13, אשר חיבורו הידוע "בית הבחירה" הוא ספר הלכה על המשנה.

על פסיקה זו ראוי להעיר שתי הערות: ראשית, הפתרון לכרוך את השיער בחוטים הצריך הכרעה הלכתית נוספת באילו חוטים ניתן לכרוך את השיער, שלא ייחשבו כחוצצים. הדיון ההלכתי בנושא זה מצביע על קבלת האפשרות שאישה תטבול לבדה ותכרוך את שערותיה בחוט ומופיע בין היתר אצל הרשב"א.²² יתרה מזאת, עמדת המהרש"ק בחיבורו "תפארת שמואל" המובאת על ידי רבי אלחנן אשכנזי היא שאישה שאינה נבהלת משהות במים ויכולה לתפוס את השיער בידה ולשחררו בתוך המים.²³ פסיקה זו נכתבה אומנם במאה ה-19, אך היא מצביעה על הכרה בנסיבות שאינן מצריכות נוכחות של אישה נוספת. שנית, חלק מהפוסקים, כגון הרשב"א, המציעים פתרון חלופי של כריכת השיער, מתרצים זאת בכך שהטבילה מתבצעת בחשכת ליל, ולכן, אף אם ישנה אישה נוספת העומדת על שפת הנהר, סביר להניח שלא תוכל כלל לראות את הטבילה כשרה.²⁴

מכל מקום, שתי הדעות ההלכתיות זכו לעיגון בפסיקה כשיטות חלופיות כדי לוודא שהשיער נכנס למים. הטור, בנו ותלמידו של הרא"ש, ציין את שתי השיטות מבלי להכריע ביניהן,²⁵ ור' יוסף קארו, בחיבורו "הבית יוסף" שנכתב על ספרו של הטור, אף הוסיף כי אין מדובר במחלוקת בין הפוסקים הראשונים, אלא שתי השיטות כשרות והלכתיות.²⁶ ואולם, בחיבורו "השולחן ערוך", שאף הוא מתבסס על ספרו של הטור ואשר נחשב מעמודי התווך בעולם ההלכה היהודי, אומנם מציין ר' יוסף קארו את שתי השיטות החלופיות, ואף עוסק בדיון הלכתי באילו סוגי חוטים ניתן לכרוך את השיער,²⁷ אך פוסק כי השיטה העדיפה היא נוכחותה של אישה נוספת

¹⁷ בבלי, כתובות עב, ע"א.

¹⁸ משנה, נידה ב, א.

¹⁹ שם; ראו גם טיקוצ'ינסקי "וספרה לה", לעיל ה"ש 16.

²⁰ תוספות הרא"ש, נידה, הלכות נידה בקיצור ב'.

²¹ רשב"א, תורת הבית הקצר, בית ז', שער ז', סוף דף לב, ב; לפסיקות דומות ראו גם ראב"ד, בעלי נפש, שער הטבילה סימן א', שו"ת הרשב"א החדשות (מכתב יד), סימן ק"ב (להלן: שו"ת הרשב"א); המאירי, בית הבחירה, מסכת נדה, דף סז, עמוד ב.

²² שו"ת הרשב"א, לעיל ה"ש 21.

²³ סדרי טהרה, שירי טהרה, סימן קצ"ח.

²⁴ שו"ת הרשב"א, לעיל ה"ש 21.

²⁵ טור, יורה דעה, סימן קצ"ח.

²⁶ בית יוסף, יורה דעה, סימן קצ"ח.

²⁷ שולחן ערוך, יורה דעה, הלכות נדה, סימן קצ"ח, סעיף ב (להלן: שולחן ערוך).

המשגיחה על כשרות הטבילה, ואילו כריכת השיער היא פתרון למקרים שבהם נוכחותה אינה אפשרית או אינה מועילה (כגון כשהטבילה היא במקום חשוך).²⁸

לפי ערוך השולחן, אחד ממפרשיו של השולחן ערוך שיצא לאור בסוף המאה ה-19 ובתחילת המאה ה-20, טעם נוסף לנוכחות אישה אחרת בעת הטבילה הוא ש"נשים ילדות מבוהלות בעת הכנסן למים ויכול להיות שלא תטבול יפה ולכן המנהג הפשוט בכל תפוצות ישראל שעומדת אשה עליה בעת הטבילה".²⁹ על יסוד פסיקה זו, יש הגורסים שאף נשים בעלות שיער קצר, לגביהן החשש שהשיער לא נכנס מתחת למים אינו מתקיים, יטבלו בנוכחות אישה נוספת.³⁰

סקירת ספרות חז"ל לעיל מצביעה שאכן ישנן שתי שיטות להתמודדות עם החשש ששיער הטובלת יצוף מעל פני המים, כאשר אין אחידות בנוגע לקביעה איזו אחת מבין השיטות עדיפה. יחד עם זאת, אפילו לפי השיטה הסוברת כי נוכחות של אישה נוספת עדיפה, חשוב להדגיש שתי נקודות. האחת, כי לפי כל הפסיקות לא נדרש שהאישה הבוחנת את כשרות הטבילה תהיה בעלת הכשרה מיוחדת. כל שנדרש הוא שתהיה יהודייה בת 12 שנים לפחות.³¹

הנקודה השנייה היא כי אפילו אם הולכים לפי העמדה שנוכחות של אישה נוספת נדרשת בעת הטבילה, הרי שתפקידה מוגבל להשגיח על הטבילה ושכל הגוף מכוסה במים ותו לאו. כך פוסק הטורי זהב, פרשן נוסף של השולחן ערוך במאה ה-16, כי כל תהליך ההכנה לטבילה, שמטרתו לוודא שאין חציצה בין הגוף לבין המים, מוטל על האישה לבדה, ולא נדרשת בדיקה של גורם חיצוני.³² אומנם, יש הסוברים כי ראוי לאישה לבקש מחברתה שתבדוק אותה³³ וכן להזכיר לבלניות את ההלכות שיש לבדוק ביחס לטובלות.³⁴ אך גם כיום יש פוסקים, כגון הרב בני לאו מהציונות הדתית, שהאוטונומיה של האישה צריכה להישמר בכל מקרה: "אין זה מתפקידה של הבלנית לשאול את הטובלת אף שאלה. תפקידה היחיד הוא לוודא את כשרות הטבילה, ואולי אף להשגיח על הטובלת כשהיא נכנסת למים העמוקים. כל היתר נתון לאחריותה הבלעדית של הטובלת, ואינו מעניינו של איש זולתה. יחד עם זאת, לפעמים הטובלת עצמה רוצה את תמיכתה ועזרתה של הבלנית, כדי לוודא שאכן עשתה הכול כראוי. במצב כזה תפנה הטובלת לבלנית ותבקש את עזרתה".³⁵

בפרק זה הצגתי סקירה נרחבת יחסית של הסוגיה ההלכתית הדנה בנוכחות אישה נוספת בעת הטבילה. כפי שפתחתי ואמרת, המטרה אינה להכריע במחלוקת ההלכתית ואף לא לציין איזו מהשיטות עדיפה. מטרת הצגת המחלוקת בין הפוסקים והצגת שיקוליהם העומדים בבסיס פסיקותיהם היא להציג את המתחים שבמצוות הטבילה. מחד גיסא, בעבודה זו אניח כי לכל אישה הזכות לטבול, יהיו סיבותיה אשר יהיו, ובאופן שבו ברצונה לטבול.³⁶ מאידך גיסא, אין לדעתי מצווה המבטאת את הפיקוח על הגוף הנשי יותר מאשר מצוות נידה

²⁸ שם, בסעיף מ.

²⁹ שם, בסימן קצ"ח, סעיף פ"ז.

³⁰ יהושע ורדייק "נוכחות בלנית בשעת טבילה האשה מנדתה" תחומין לו 202, 206–207 (התשע"ז).

³¹ שולחן ערוך, לעיל ה"ש 27, בסעיף מ; ספר תשב"ץ קטן, סימן תפ"ג.

³² טור זהב, יורה דעה, סימן קצ"ט, סעיף ד; ראו גם החכמת אדם, כלל ק"כ, סעיף א.

³³ פתחי מגדים, פרק י"ח, סעיף ו.

³⁴ הרב עובדיה יוסף, טהרת הבית, עמוד קע"ב, סעיף נ"א.

³⁵ בנימין לאו ונועה לאו גבולות האחריות של הבלנית 4 (2015).

³⁶ על הזכות של אישה לטבול ללא בלנית ולפי מנהגיה שלה ראו את מאמרן של אמונה קליין ברנזי ויעל יחיאל-פרסיקו "קול פרטי: מקווה משלהן: המאבק הציבורי על פרטיות בטבילה במקווה" משפט, חברה ותרבות ב: מן הפרט אל הכלל: פרטיות וחברת המעקב

והטבילה.³⁷ פיקוח זה בא לידי ביטוי בשלל דרכים, ובכלל זה נוכחותה של אישה נוספת בעת הטבילה,³⁸ החומרה המיוחדת שמיוחסת למצווה זו, הבדיקות היומיות שעל הנשים לבצע והצורך בסמכות פוסקת שתכריע בטהרת הבדיקות במקרה שיש לגביהן ספק.³⁹ אני סבורה כי מתח זה הוא רקע דרוש על מנת להבין את השיח הציבורי שהתעורר סביב המקוואות והסדרתם ואת עומק הפגיעה שנשים חשות בזכויותיהן.

ייאמר כבר עתה, כי ההנחה כי לכל אישה יש זכות לטבול כרצונה – זכות שהיא ביטוי לזכות לחופש דת, הזכות לאוטונומיה והזכות לפרטיות – אינה עולה בקנה אחד עם פסיקת הרבנות הראשית, שלפיה טבילת אישה מחייבת נוכחות של בלנית, בהתאם לפסיקת השולחן ערוך.⁴⁰ כאמור, העבודה לא נועדה להכריע כנגד פסיקה הלכתית זו ובוודאי שלא לחתור תחת מצוות הנידה.⁴¹ ניתן לטעון אם כן כנגד סקירת העמדות ההלכתיות, כי זו חסרת תוחלת. הרי אם הגוף הפוסק הוא הרבנות הראשית וזו פוסקת פסיקה מסוימת, הרי שלצורך הדיון המשפטי שעיקרו המתח בין דת לבין החובות המנהליות – שעליו אעמוד בהרחבה בפרק 3.ד – הדיון הפנים הלכתי אינו מעניינינו.

אני חולקת על תפיסה זו. אכן, העבודה היא משפטית והיא נועדה לחשוף את החללים המשפטיים שבהסדרה המשפטית של מקוואות הטהרה הציבוריים בישראל ולהציע להם פתרון, ולו ראשוני. אך דיון זה דורש בעיניי מתן רקע מתאים ומקדים לסוגיה, זאת מכמה סיבות.

ראשית, נקודת המבט שאותה אני מבקשת לאמץ לאורך המאמר היא ביקורתית. לצורך הצגת סוגיית המקוואות באור ביקורתי, נכון בעיניי להציג את ההקשרים החברתיים המשפיעים עליה, או חלקם. במאמר זה, בחרתי להתמקד בעיקר בהקשר ההלכתי ובהקשר הפמיניסטי – שתי סוגיות שהן בליבת הטבילה, מצווה דתית נשית.⁴² בתוך כך, חשיפת מערכת הכללים ההלכתית חושפת מגוון דעות המתחשבות בצרכים שונים ונענות לנסיבות שונות. למשל, צרכים נפשיים של נשים החוששות לשהות לבדן במים, צרכים הלכתיים של וידוא כי הטבילה נעשית באופן שעונה על הדרישות ההלכתיות, או צרכים פרקטיים האם יש תועלת בנוכחות אישה נוספת כגון כשהטבילה נעשית במקום חשוך. חשיפת הדעות המגוונות והשיקולים השונים שעומדים בבסיסן מאפשרת להמשיג את המורכבות במונחים ביקורתיים על מנת לאפשר התבוננות אחרת על הסוגיה. אני כאמור בחרתי להמשיג מורכבות זו במתח שבין פיקוח לבין אוטונומיה.

447, 448–449, 452, 454–455 (2019) (להלן: קליין ברנזי ויחיאליפרסיקו "קול פרטי"). קליין ברנזי ויחיאליפרסיקו הן שתיים מהעותרות בבג"ץ עתים שעומד במוקד העבודה. השתיים מתארות את חשיבות הזכות לטבול לבד וללא התערבות במנהג הטובלת.

³⁷ SERED, לעיל ה"ש 9, בעמ' 104–105.

³⁸ SERED טוענת כי הפיקוח מצד אישה נוספת יכול במסורות מסוימות, ובעיקר במנהגי צפון אפריקה, גם להיעשות על ידי אם החתן בעת טבילת הכלה במקווה. לפי עדות המובאות על ידה, אם החתן עשויה להשיג על הטבילה ובכך לוודא בטרם הטבילה שאין לכלה אף מום; שם, בעמ' 120–121.

³⁹ שם, בעמ' 115.

⁴⁰ עניין עתים, לעיל ה"ש 2, עמ' 3; תשובתו של הראשון לציון הרב הראשי לישראל "תשובה בעניין בג"ץ טבילת נשים" 27-2-197/ע"ו (28.10.2015).

⁴¹ בהמשך העבודה, בתת-פרק 3.ד, אעמוד על ההתנגשות בין העמדה הדתית המוצגת על ידי הרבנות הראשית לבין החובות המנהליות לחן המקוואות הציבוריים כפופים.

⁴² אכן גם גברים נוהגים לטבול, אך משחרב בית המקדש ודיני הטומאה והטהרה כמעט כלו, טבילתם אינה צורך הלכתי, אלא נוהג שהם רשאים לעשות על מנת להיטהר. ראו למשל עמיחי חסון "מסכת גברים" דעות 66 (2014). ראו גם עמיחי חסון "טבילת גברים כריטואל רוחני" גלוייה (29.1.2020) <https://gluya.org/male-mikvah>

שנית, כאשר דנים בסוגיית המקוואות ובמאבק של הנשים הטובלות שהתרחש בין היתר במסגרת בג"ץ עתים, כפי שיוצג בפרק ג, רצוי לאפיין בין מי לבין מי מתנהל השיח. מי הם המחנות שביניהם המחלוקת ניטשת? נשים הבוחרות לטבול במקווה עושות כן בדרך כלל מבחירתן בקיום מצוות הנידה, ובחירה באורח חיים דתי, הלכתי או מסורתי,⁴³ וזאת מלבד כלות לפני חתונתן שזו סוגיה נפרדת ואינה נדונה במסגרת מאמר זה.⁴⁴ לאפיון זה יש חשיבות רבה, שכן במתח שבין דת למדינה, העותרות בבג"ץ עתים או חברותיהן אינן מבקשות להתנגד לקיומם של המוסדות הדתיים במדינה או לאפיון המדינה כיהודית. התנגדותן היא על עיצוב המוסדות הדתיים והרצון כי יוכרו קולות אורתודוקסיים הנסמכים על מקורות הלכתיים מושרשים מדורי דורות. אם כן, חשוב לטעמי להציג את מגוון הקולות ההלכתיים כדי להבהיר כי מי שמבקש להכיר בזכויות הטובלות, יש לו מבחינה הלכתית על מי לסמוך. אין מדובר במהפכה מן החוץ החותרת תחת הממסד הדתי, אלא על קולות מן הפנים המחפשים לעצבו בהתאם למנהגים ופסיקות שונות.⁴⁵

נקודה זו מובילה אותי אל הסיבה השלישית שבגינה הצגת העמדות ההלכתיות נדרשת. אל מול קריאת הנשים הטובלות לטבול לפי מנהגן, ניצבת כאמור עמדת הרבנות הראשית, המציגה עמדה נוקשה, שאינה משתמעת לשני פנים ואינה מתייחסת לשיקולים נוספים או לנסיבות מיוחדות. יוזכר, כי בניגוד לדברים אחרים בהלכה, מסקירת הדעות ההלכתיות ניכר כי התשובה כאן אינה שחור-לבן. היא מורכבת, יש בה מחלוקות בין הפוסקים עצמם והיא מכילה מגוון שיקולים ונסיבות. כאמור, איני מחפשת להכריע בסוגיה ההלכתית, אך תהיה מסקנת הרבנות אשר תהיה, קביעה שאינה מתייחסת למגוון הדעות (ואף לא מאזכרת כי השולחן ערוך עצמו מביא את שתי הדעות) ולמורכבות הסוגיה, או לכל הפחות לנסיבות מיוחדות ולשיקולים רלוונטיים, מעלה סימן שאלה שקשה שלא לתמוה בעקבותיו.

תת־פרק 3.ב – המקוואות בישראל

בישראל מופעלים כיום מעל 700 מקוואות טהרה ציבוריים, המעניקים שירות לכ־130,000 טובלות מדי חודש.⁴⁶ בהמשך המאמר, בתת־פרק ד.3(1), אדון בהרחבה בשאלה בסמכות מי המקוואות. די לומר בשלב זה כי ברוב

⁴³ ראו למשל קליין ברנזי ויחיאליפרסיקו "קול פרטי", לעיל ה"ש 36, בעמ' 448–449. ⁴⁴ אכן, ישנה חובה הלכתית על כל כלה לטבול לפני נישואיה במקווה – מה שיוצר מפגש בין המקווה לבין נשים חילוניות הבוחרות להינשא דרך הרבנות – אך זו אינה מעיקר המחקר המדובר. על טבילת כלות ראו קליין ברנזי ויחיאליפרסיקו "קול פרטי", לעיל ה"ש 36, בעמ' 453–456. כאן המקום לציין כי לכאורה אין הוראה המחריגה כלות מההוראות בדבר זכויות הנשים הטובלות שפורסמו מאז בג"ץ עתים (ובראשן חוזר המנכ"ל משנת 2016, אשר בהמשך בפרק ד ארחיב על אודות ההוראות המובאות בו). יחד עם זאת, הואיל וכלות נדרשות פעמים רבות בפני הרב המחתיך לאישור כי טבלו בטרם החתונה במקווה, וכיוון שבלניות רבות אינן מעוניינות לחתום על דבר שלא ראו, פעמים רבות בלניות אינן מאפשרות טבילה של כלה לבדה, אף שבדיעבד טבילה זו כשרה אם האישה העידה בעצמה כי היא טבלה. בהקשר זה ראו שרה סגליץ "טבילת כלה: הכנה לקראת הטבילה הראשונה במקווה" גלויה (26.2.2020) <https://gluya.org/first-tevilah>. יצוין כי החובה להציג אישור טבילה אינה מופיעה בנוהל רישום נישואין מטעם הרבנות הראשית, ראו הרבנות הראשית לישראל "נוהל רישום נישואין" אתר השירותים והמידע הממשלתי (10.10.2019) https://www.gov.il/he/departments/policies/nohal_ishut1.

⁴⁵ אין מדובר בתחום יחידי שקהלים אורתודוקסיים סבורים כי דרוש בו עיצוב ואפיון אחר מהמנוהל על ידי הרבנות הראשית. ניתן להזכיר בהקשר זה את מערך הכשרות אשר במסגרתו קמו גופים פרטיים כגון צהר המציעים השגחת כשרות לעסקים. ראו "מערך הכשרות של צהר" צהר https://www.tzohar.org.il/?page_id=16250. על אודות הצורך בפתיחת מערך הכשרות לגופים נוספים, בין היתר משיקולים הלכתיים, ראו אבישי גרינצייג "מבעד לצהר הכשרות" שבוע (8.3.2018) <https://www.inn.co.il/news/368047>. ניתן להזכיר בהקשר זה כי השר לשירותי דת לשעבר החל רפורמה במערך הכשרות, שמטרתה לאפשר השגחת כשרות פרטיות. ראו "רפורמת הכשרות יוצאת לדרך: החוק אושר לקריאה שניה ושלישית" חדשות הכנסת (17.10.2021) <https://m.knesset.gov.il/news/pressreleases/pages/press27102021a.aspx>. רפורמה זו בוטלה מיד עם השבעת הממשלה ה־37, ראו יקי אדמקר "החתימה הראשונה של הממשלה: רפורמת הכשרות תידחה ותבוטל בהמשך" וואלה חדשות (29.12.2022) <https://news.walla.co.il/item/3548860>.

⁴⁶ המשרד לשירותי דת התפשטות נגיף הקורונה – סטאטוס הפעלת מקוואות נשים עדכון ביניים (2020). (להלן: סטאטוס הפעלת מקוואות נשים).

הרשויות המקומיות בארץ, הספקת שירותי הדת, ובכלל זה הקמת מקוואות ותפעולם, מצויה בסמכות 129 המועצות הדתיות, המתקצבות על ידי המשרד לשירותי דת והרשות המקומית.⁴⁷ ב-42 רשויות מקומיות שבהן אין מועצה דתית מסופקים שירותי הדת היהודיים על ידי מחלקות דת שהוקמו בתוך הרשויות המקומיות.⁴⁸ סמכותן של הרשויות המקומיות להפעיל מחלקות דת ולספק שירותי דת נעשית מכוח הסמכתן הכללית לספק שירותים לתושבי הרשויות המקומיות.⁴⁹ זאת ועוד, המועצות הדתיות, על פי סעיף 6א לחוק שירותי הדת היהודיים, אמורות לפעול לפי פסיקת הרבנות המקומית והרבנות הראשית לישראל, "בכל ענין שבתחום תפקידיה וסמכויותיה של המועצה הדתית".⁵⁰

לצד מערך המקוואות הציבוריים, מופעלים בישראל גם מקוואות פרטיים. הללו יכולים להיות מוקמים בבתי פרטיים⁵¹ ועל ידי תנועות או קהילות ספציפיות – החל ממקוואות בקהילות חרדיות וחסידיות וכלה במקוואות שהוקמו בידי התנועה הרפורמית.⁵² אין נתונים באשר למספר המקוואות הפרטיים בישראל ואופן תפעולם והם אינם כפופים להסדרה המשפטית של המשרד לשירותי דת.⁵³ יחד עם זאת, הם אתרי רחצה הדורשים רישוי עסק, כמו המקוואות הציבוריים, מכוח צו רישוי עסקים (עסקים טעוני רישוי), התשע"ג–2013.⁵⁴ ממילא, מכיוון שאינם שירות הניתן על ידי המדינה, אלא התאגדות לשם מתן שירות באופן פרטי, צורת התנהלותם אינה מעניינה של רשימה זו.

פרק ג – גלגולו של בג"ץ עתים והצלחת העותרים בבית המשפט

הפרק הקודם עסק במצוות הטבילה והלכותיה, תוך עמידה על המתח שבין האוטונומיה של האישה על טבילתה לבין הפיקוח על הגוף, וכן הוצג מבוא למקוואות הטהרה הציבוריים בישראל והסדרתם. בפרק זה תוצג העתירה בבג"ץ עתים, שעניינה פגיעה גורפת בזכויות נשים במקוואות, השתלשלות ההליכים וכן פסק הדין שניתן בסופה.

⁴⁷ חוק שירותי הדת היהודיים [נוסח משולב], התשל"א–1971.

⁴⁸ אריאל פינקלשטיין ואילה גולדברג **מחלקות הדת: אספקת שירותי דת על ידי הרשויות המקומיות** 27–33 (2022).

⁴⁹ שם, בעמ' 34–38; ראו גם את ס' 249(2) לפקודת העיריות [נוסח חדש], נ"ח התשכ"ד 197.

⁵⁰ ס' 6א לחוק שירותי הדת היהודיים.

⁵¹ ראו יובל ניסני "מקווה פרטי, בית חכם לשבת ובריכה נסתרת: למגורי היוקרה בחברה החרדית יש סטנדרט משלהם" **גלובס** (4.8.2022) <https://www.globes.co.il/news/article.aspx?did=1001419926>.

⁵² כך למשל ישנם מקוואות פרטיים השייכים לקהילות חסידיות, כגון לקהילת צאנז. ראו "מקווה צאנז – ירושלים" **מקוה.נט** (31.5.2010) <https://mikve.net/mikve/831>. ראו גם מקוואות השייכים לארגונים כגון מקווה חסדי טהרה, שהוקם על ידי ארגון

"שבילי אורי", שהוקם בשכונת נווה שאנן בחיפה במטרה להטמיע ערכי יהדות: "מקוה חסדי טהרה – נווה שאנן, חיפה" **מקוה.נט** (12.9.2019) <https://mikve.net/mikve/889>. אף בחלק מן הישובים ישנו מקווה פרטי, כך למשל נוהל במשך שנים מאבק להקמת

מקווה נשים במועצה המקומית כפר ורדים שהסתיים בפסיקת בית המשפט העליון שחייבה להקים מקווה בישוב. ראו עע"מ 662/11 **סלע נ' ראש המועצה המקומית כפר ורדים** (נבו 9.9.2014) (להלן: עניין **כפר ורדים**). לבסוף, הוקם מקווה פרטי ביוזמת בעל המרכז

המסחרי רמו בן שושן. ראו עודד שלומות "יש מקווה בכפר ורדים" **כפרניק** (19.10.2017) <https://kfarnik.co.il/news> **יש-מקווה-כפר-ורדים**. כמו כן, באשר למקוואות של הקהילות הקונסרבטיביות והרפורמיות, בעע"מ 5875/10 **התנועה המסורתית נ' המועצה**

הדתית באר שבע (נבו 11.2.2016), בית המשפט העליון פסק כי מניעת טבילה למי שמתגייר במערך הגיור הרפורמי או הקונסרבטיבי במקוואות הציבוריים היא הפליה פסולה. בעקבות פסק דין זה, תוקן חוק שירותי הדת היהודיים, בשנת 2016 בתיקון 21 ונוסף בו ס'

14 המתיר למועצה הדתית שלא להתקשר בהסכם לשם שימוש במקווה ובאופן זה לא להתיר טבילה במקוואות הציבוריים עבור מערך הגיור האלטרנטיבי. בדברי ההסבר להצעת החוק הובהר כי לאור הקושי שעלה בפסק הדין, יוקמו מקוואות באמצעות הסוכנות

היהודית לארץ ישראל לגרים שאינם מתגיירים באמצעות מערך הגיור הממלכתי. ראו את דברי ההסבר להצעת חוק שירותי הדת היהודיים (תיקון מס' 21) (הסדרת השימוש במקווה טהרה), התשע"ו–2016, ה"ח 641.

⁵³ אחרקוויין, פינקלשטיין ושוורץ, לעיל ה"ש 12, בעמ' 17. במאגר האינטרנטי **מקוה.נט** – **אתר המקוואות והטהרה** לתאריך 15.1.2023; ראו "מאגר המקוואות" **מקוה.נט** – **אתר המקוואות והטהרה** <https://mikve.net/mikvaot/?lat=&lon=&search=free&q=&address=&place=&purposeid=2&cityid=&countryid=692&c>

.atid=9

⁵⁴ מבקר המדינה **דוחות על הביקורת בשלטון המקומי** 236 (2004).

בג"ץ עתים, שהוגש על רקע מאבק ציבורי לזכויות נשים במקוואות, נחשב כצעד משמעותי בדרך להתוויית הסדרה משפטית במקוואות.

בשנת 2015 הוגשה עתירה לבג"ץ מטעם עמותת עתים אשר עניינה זכותן של נשים לאוטונומיה לטבול לפי מנהגן בעת טבילתן במקוואות הטהרה הציבוריים, ובכלל זה לטבול ללא השגחת בלנית. העתירה הופנתה כנגד המשרד לשירותי דת, מועצת הרבנות הראשית, המועצה הדתית ירושלים ומנהל אגף המקוואות בה. זאת, לאחר שעמותת עתים נוכחה לדעת על פגיעות רבות בזכותן של נשים לאוטונומיה, בייחוד במקוואות ציבוריים בירושלים.⁵⁵

במוקד העתירה עמד חוזר המנכ"ל משנת 2014 שבו נקבע "נוהל שמירה על צנעת הפרט של ציבור הטובלות במקוואות".⁵⁶ יצוין כי נוהל זה אף הוא פרי עמלה של עמותת עתים, והוא נכתב לאחר שעמותת עתים פנתה במכתבים לרבנים הראשיים, למשרד לשירותי דת ולמועצות הדתיות על מנת שהללו יפעלו להגנה על צנעת הפרט של הנשים.⁵⁷ לפי נוהל זה, הבלנית נועדה לסייע "לטובלות לקיים את מצוות הטבילה כהלכתה",⁵⁸ לפיכך אם הטובלת מעוניינת בכך "טרם הטבילה תציע הבלנית לטובלת סיוע מעשי ובחינה הלכתית המתמקדת בנושאי הטבילה".⁵⁹ ואולם, "במידה שהטובלת אינה מעוניינת בהכוונה או בבחינה הלכתית טרם הטבילה, אין לבלנית לעכבה ובהתאם לכך, הבלנית תאפשר טבילה ללא דרישה או שאלות הנוגעות לענייני הטבילה".⁶⁰ בנוסף, מדגיש הנוהל ש"האחריות על מהות וכשרות הטבילה מוטלת על הטובלות עצמן".⁶¹

לטענת עמותת עתים בעתירה, מחייב הנוהל את הבלניות לכבד את מנהגי הטבילה של הטובלות, לרבות שעת הטבילה (בשעות הפתיחה של המקוואות) ולרבות "אי נוכחותה של בלנית בעת טבילתה".⁶² בנוסף, עתרה עתים לכך שמועצת הרבנות הראשית תנחה את "כלל הרבניות המקומיות הנמצאות תחת סמכותה לחדול ממתן הוראות למועצות הדתיות, ולבלניות הפועלות במקוואותיהן, אשר כופות התערבות באוטונומיה ובצנעת הפרט של הטובלות";⁶³ לכך שהמועצה הדתית ירושלים תסיר "את השלטים התלויים במקוואותיה, האוסרים על טבילתן של נשים ללא נוכחות של בלנית";⁶⁴ ולכך שהמועצה הדתית ירושלים ומנהל אגף המקוואות בה ינחו את הבלניות בתחומה שלא להתערב באוטונומיה של הטובלות.⁶⁵

בעתירה פרסה עמותת עתים תשתית עובדתית רחבה, שכללה את עדויותיהן של 13 נשים שהצטרפו כעותרות לעתירה. תשתית זו חשפה את הפגיעה הקשה בפרטיותן ובאוטונומיה שלהן, כאשר לעיתים הוביל הדבר לכך

⁵⁵ עמ' 5 לעתירה למתן צו על תנאי בבג"ץ עתים – יעוץ ומידע במעגל החיים היהודי נ' המשרד לשירותי דתות (נבו 19.6.2016) (להלן: כתב העתירה בעניין עתים).

⁵⁶ חוזר מנכ"ל המשרד לשירותי דת דת/עד 1 "נוהל שמירה על צנעת הפרט של ציבור הטובלות במקוואות" (1.4.2014) (להלן: חוזר מנכ"ל 2014).

⁵⁷ להרחבה על אודות ההשתלשלות שהובילה לכתיבת חוזר מנכ"ל 2014, לעיל ה"ש 56; ראו משואה שגיב "עת לפרוץ ועת לבנות": פמיניזם הלכתי בישראל בין משפט לחברה 92–93 (2018) (עבודת דוקטורט, אוניברסיטת תל-אביב – הפקולטה למשפטים).

⁵⁸ שם, בעמ' 21.

⁵⁹ שם.

⁶⁰ שם.

⁶¹ שם, בעמ' 22.

⁶² כתב העתירה בעניין עתים, לעיל ה"ש 55, בעמ' 2.

⁶³ שם.

⁶⁴ שם.

⁶⁵ שם.

שהן נמנעו מקרבה פיזית לבן זוגן, וזאת בשל החוויה השלילית שאותה הן חוו במקוואות או בשל שוויתרו על הטבילה כליל, ולכן, מבחינה הלכתית, נותרו אסורות לקיום יחסי אישות.⁶⁶

מסיפוריהן של העותרות כפי שהוצגו בכתב העתירה עולה כי בלניות תחקרו אותן על אודות הכנותיהן לטבילה, בדיקות הטהרה במהלך שבעת הימים הנקיים ומעמדן האישי. במקרה אחד הסירה הבלנית את המגבת מגופה של הטובלת ובחנה בקפדנות את גופה של הטובלת ושפשפה את ציפורנה, בטענה שהציפורן אינה ישרה מספיק, בניגוד לרצונה של הטובלת. כמו כן, מנעו בלניות מנשים לטבול בזמנים מסוימים בהתאם למנהגיהן של הטובלות, הפצירו בהן לנהוג לפי מנהגים שלא מקובלים על הטובלות כגון הסרת שיער מהרגליים, ליטול ידיהן בטרם הטבילה, לברך את הברכה בשלב שונה ממנהגן, כגון בטרם הכניסה למים או תוך שילוב ידיהן, וכן עוכבו בשל תוספות שיער מחוטים צבעוניים או בגין עגילי קבע.⁶⁷

במקרים מסוימים, כאשר הטובלות ביקשו לטבול לבדן, הפעילו הבלניות עליהן לחצים באמירות כי הטבילה בלא נוכחות בלנית היא חסרת ערך, אסרו על נשים לטבול בפני חברותיהן או קרובות משפחה, ובמקרה אחד, שבו התפשרה הטובלת שהבלנית תנכח רק בטבילה הראשונה, הבלנית לא שעתה להסכמתן כי תצא מחדר הטבילה, והחל ויכוח עם הטובלת בעודה במים.⁶⁸

בכמה מקרים שבהם טובלת טבלה לבדה מבלי שהבלניות שמו לב לכך או מבלי לקבל את אישורן קודם לכן השמיעו הן אמירות כגון "לכי לטבול במקווה רפורמי ואל תחזרי לכאן יותר",⁶⁹ "את יודעת שזה אסור מה שעשית? [...]. אסור לך לבוא לפה"⁷⁰ ו"את עשית עבירה! שלא תבואי יותר!"⁷¹.

לכל אלו יש להוסיף כי חלק מהחיכוכים עם הבלניות מתרחשים כשהטובלת עטופה במגבת בלבד, רגע קט לפני כניסתה לבור הטבילה, דבר המעצים את פגיעותה ורגישותה ומבנה יחסי כוחות בעייתיים מובהקים. שנית, חלק מהנשים חוו פגיעות מיניות בעברן, ועל כן החזירה למרחבן הפרטי והפרת גבולותיהן הן קשות כפליים.⁷²

את העתירה השתיתה עתים על כמה אדנים משפטיים. ראשית, נטען שהתערבות באופן הטבילה של נשים חורגת מסמכותה של הרשות הציבורית. אומנם סעיף 6א לחוק שירותי הדת היהודיים קובע שעל המועצות הדתיות לפעול בהתאם לפסיקת הרבנות המקומית והרבנות הראשית לישראל, "בכל עניין שבתחום תפקידיה וסמכויותיה".⁷³ יחד עם זאת, סברה עמותת עתים כי פרשנותו הנכונה של הסעיף נלמדת ביחס לסעיף 7 לאותו חוק, שלפיו מועצה דתית מוסמכת לטפל בסיפוק שירותי דת.⁷⁴ לפיכך, "תפקידה וסמכויותיה" שבסעיף 6א כוללים כל דבר הנוגע להספקת שירותי דת, הא ותו לאו. תפעול המקוואות עצמם נתון אומנם לסמכותן הבלעדית

⁶⁶ שם בעמ' 4.

⁶⁷ שם, בעמ' 10–20.

⁶⁸ שם, בעמ' 19–20.

⁶⁹ שם, בעמ' 12.

⁷⁰ שם, בעמ' 17.

⁷¹ שם.

⁷² שם, בעמ' 10–20.

⁷³ ס' 6 לחוק שירותי הדת היהודיים.

⁷⁴ ס' 7 לחוק שירותי הדת היהודיים.

של המועצות הדתיות, ברם, החוק אינו מסמיך את המועצות להתערב באוטונומיה של הטובלות ולהתערב במנהג טבילתן.⁷⁵

זאת ועוד, נטען בכתב העתירה כי סמכויותיהן השלטוניות של המועצות הדתיות אינן מתירות שימוש בסמכויות אלו לשם אכיפת קיום מצוות דתיות, אלא אם הדבר נחוץ לשם הספקה שלטונית של שירותי דת. לביסוס טענה זו השוותה עתים את סמכויות המועצות הדתיות לעניין אישור מזון כשר. בהתאם לפסיקת בית המשפט העליון,⁷⁶ הסמכות לעניין כשרות מוגבלת ל"גרעין הקשה" של ענייני כשרות. כלומר, המועצות הדתיות אינן רשאיות להתנות את כשרותן של מזון מסוים בתנאים נוספים – כגון שבאי מסעדה מקפידים על שמירה בין בשר וחלב, או שיברכו על האוכל במסעדה, אלא סמכותן מוגבלת לשאלה האם מזון מסוים כשר בלבד. באופן דומה, בעניין הטבילה, סמכות המועצות הדתיות מתפרסת על כל מה שקשור להספקת השירות, כגון אם בורות הטבילה עומדים בתנאים ההלכתיים, קביעת שעות הפעילות של המקוואות והכשרת בלניות לתפקידן. אך הסמכות אינה מתירה למועצות הדתיות לחרוג מה"גרעין הקשה" של הספקת שירות המקוואות ולהתפרס על אופן הטבילה של נשים במקוואות לפי מנהגיהן.⁷⁷

לבסוף, הודגש שהתערבות בטבילתן של נשים פוגעת פגיעה חמורה בזכותן לכבוד ולצנעת הפרט, בחופש הדת והמצפון של הטובלות ובזכותן לשוויון שכן נמנעת מהן הזכות ליהנות משירותי דת בהתאם לאמונתן.⁷⁸

המשיבים השתיתו בין היתר את תגובתם על הפן ההלכתי בסוגיה שעמדה במחלוקת העתירה. בתוך כך צוין כי "השיקולים החולשים על הגדרת שירות הדת, טיבו ואופן הספקתו – הינם הלכתיים",⁷⁹ וזאת לאור סעיף 6א לחוק שירותי הדת היהודיים; וכי, בהתאם לאותו חוק, המועצות הדתיות כפופות לפסיקות ההלכתיות של הרבנות הראשית לישראל.⁸⁰ לגוף השאלה ההלכתית הודגש שעמדת הרבנות הראשית היא בהתאם לפסיקת השולחן ערוך, שלפיה טבילת אישה במקווה מחייבת "נוכחות של אישה אחרת על גבה, על מנת לוודא שכל גופה של האישה, לרבות שערותיה, יהיו בתוך המים בשעת הטבילה".⁸¹

מבחינת הפן המשפטי סברה המועצה הדתית ירושלים שאין לפרש את חוזר מנכ"ל משנת 2014 כמתייחס לשלב הטבילה במקווה עצמו ולשאלת נוכחות הבלנית, אלא עניינו בשלב ההכנה לטבילה בלבד. כלומר, "על מנת לשמור על צנעת הפרט של הטובלות במקוואות, האחריות לביצוע ההכנות לטבילה מוטלת על הטובלת, כאשר

⁷⁵ כתב העתירה בעניין עתים, לעיל ה"ש 55, בעמ' 25–26.

⁷⁶ ראו למשל בג"ץ 465/89 רסקין נ' המועצה הדתית ירושלים, פ"ד מד(2) 673 (1990).

⁷⁷ כתב העתירה בעניין עתים, לעיל ה"ש 55, בעמ' 26–29.

⁷⁸ שם, בעמ' 29–32.

⁷⁹ עמ' 2 לתגובה מטעם המשיבים 1–2 בעניין עתים, לעיל ה"ש 2 (להלן: תגובת המדינה בעניין עתים).

⁸⁰ עמ' 2 לתגובת המשיבים 3–4 לעתירה למתן צו על תנאי בעניין עתים, לעיל ה"ש 2 (להלן: תגובת המועצה הדתית ירושלים בעניין עתים).

⁸¹ תגובת המדינה בעניין עתים, לעיל ה"ש 79, בעמ' 3. ראו גם את תגובת המועצה הדתית ירושלים בעניין עתים, לעיל ה"ש 80, בעמ' 6. לצד זאת הוסיפה המועצה הדתית בירושלים שמועדי הטבילה נקבעים על פי ההלכה, ולכן שימוש במקווה מחוץ לשעות המוגדרות לטבילת אישה לאחר נידתה (דהיינו בערבים בלבד) אינו בגדר שירות שעליה לספק (ראו שם, בעמ' 4–5); וכן הודגש כי "למייטב הידיעה" אין ביהדות זרם הנוהג על פי הדרישות מושא העתירה, ועל כן, הרי שהעותרים מבקשים לעשות במקוואות שימוש למטרותיהם האישיות, וזאת שעה שהמקוואות אינם "בתי מרחץ", אלא "תכליתם להביא לכדי טבילה כשרה, וזו צריכה להיקבע על ידי בלנית המוסמכת לקבוע זאת" (ראו שם, בעמ' 12).

הבלנית עומדת לרשותה, ככל שהטובלת מעוניינת בקבלת סיוע מטעמה",⁸² אך אין בכך כדי להשפיע על נוכחות הבלנית בעת הטבילה עצמה.⁸³

מנגד, המשרד לשירותי דת ומועצת הרבנות הראשית הכירו בקושי המשפטי להתנות את הטבילה במקוואות בנוכחות בלנית בלבד, וזאת לאחר שהתקיימו כמה ישיבות במשרד המשפטים, ובכלל זה ישיבה אצל היועץ המשפטי לממשלה. לאור זאת, צוין כי "לצד עמדתה ההלכתית הברורה של מועצת הרבנות הראשית, כמפורט לעיל, אשר תוצג במקוואות", יכולה כל טובלת להחליט עבור עצמה אם לפעול לפי כלל הלכתי זה, "לרבות טבילה לבדה, או בנוכחות חברה, והמועצה הדתית ועובדיה לא יתנו את הטבילה בנוכחות בלנית בשעת הטבילה".⁸⁴

למעלה מכך, צוין באשר להפרה של נוהל צנעת הפרט של הטובלת בחוזר מנכ"ל משנת 2014 שהמדינה תפעל להדרכת הבלניות בין היתר בכל הנוגע ל"בעיות רגשיות והשלכותיהן על נושא הטבילה, וכן מתן דגשים לבלניות בהיבטים של בין אדם לחברו".⁸⁵

במסגרת המחקר שבוצע לצורך כתיבת מאמר זה, ביקשתי לקיים שיחה עם עו"ד אלה סקעת מעמותת עתים אשר ליוותה את העתירה. השיחה התקיימה במשרדי עמותת עתים בירושלים, בחודש ספטמבר 2022, כשש שנים לאחר שניתן פסק הדין בבג"ץ עתים. במסגרת השיחה ביקשתי לשמוע על אודות ההתרחשויות שהובילו להגשת העתירה, מהם הכוחות שהניעו את הצדדים להגיע לכדי הסכמה, עמדתה של עו"ד סקעת כיום באשר להישג העתירה ומהם בעיניה הנושאים הדורשים טיפול כיום באשר למערך המקוואות הציבוריים. מהשיחה עלה כי בתחילה עמדת המדינה הייתה רחוקה שנות אור מהמובא בכתב התשובה, כך שהאפשרות להסכמה הייתה נראית בלתי אפשרית. לדידה, השינוי וההכרה בזכות הטובלות נבעו בין היתר מהשיח הציבורי שהתעורר באותן השנים: מחאה אשר כונתה "תנו לטבול בשקט".⁸⁶ חברות המחאה, אשר החלה אי שם בשנת 2015 בהובלת ברני חזון-ווייס, מזכ"לית סיעת ירושלמים, פעלו ברשתות החברתיות, מול התקשורת ובוועדות הכנסת לקידום המאבק להכיר בזכות הטובלות לאוטונומיה.⁸⁷

עוד סיפרה עו"ד סקעת כי לנוכח עמדת המדינה, העותרות הגישו הודעה מטעמן שבה בירכו על הודעת המדינה וסברו שיש בהחלטות שהובאו בה "כדי לתרום לאין ערוך להגנה על זכויותיהן של ציבור הטובלות".⁸⁸ יחד עם זאת, ציינו כי הודעת המדינה מתייחסת לנושא הטבילה ללא בלנית בלבד, כאשר העתירה התפרסה על שתי סוגיות נוספות – האוטונומיה לבחור את מנהגי הטבילה והאוטונומיה לבחור את שעת הטבילה בשעות הפתיחה

⁸² תגובת המועצה הדתית ירושלים בעניין עתים, לעיל ה"ש 80, בעמ' 7.

⁸³ שם, בעמ' 5-7.

⁸⁴ תגובת המדינה בעניין עתים, לעיל ה"ש 79, בעמ' 4.

⁸⁵ שם, בעמ' 5. כמו כן, נכתב כי המדינה תפעל למתן אפשרות להגיש משוב על ידי הטובלות בנוגע לשירות הניתן במקווה.
⁸⁶ מחאה שכונתה "תנו לטבול בשקט", ראו למשל 'ואז הבלנית אומרת לי: ממש רזית. כל הכבוד!' ynet (14.3.2016) <https://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4778305,00.html>; "הבלנית צעקה עלי: לכו לטבול במקווה רפורמי, ושלא תבואו יותר!" ynet (21.7.2015) <https://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4682499,00.html>.

⁸⁷ ראו גם את "תנו לטבול בשקט" פייסבוק <https://www.facebook.com/tnulitvolbesheket>, עמוד הפייסבוק של קבוצת המחאה. דוגמה לפעילות המחאה בזירת הכנסת, ראו בפרוטוקול ישיבה 62 של הוועדה לקידום מעמד האישה ולשויון מגדרי, הכנסת ה-20, 14, 6-5 (29.2.2016) (להלן: פרוטוקול ישיבה 62 של הוועדה לקידום מעמד האישה ולשויון מגדרי, הכנסת ה-20, עמ' 2 להודעת העותרות בעניין עתים, לעיל ה"ש 2 (להלן: הודעת העותרות בעניין עתים)).

של המקוואות – אליהן תגובת המדינה נמנעה מלהתייחס. בהתאם לכך, עתרו העותרות "כי במסגרת פסק הדין, תהיה אמירה מפורשת אודות זכותן של נשים לטבול בהתאם למנהגן".⁸⁹

פסק הדין מיום 19.9.2016 כלל משפט אחד בלבד שבו מורה בית המשפט:

"בהתאם להודעה המוסכמת שהגישו הצדדים ניתן בזה תוקף של פסק דין להסכמתם לפיה במידה וטובלת מבקשת לטבול בלא נוכחות של בלנית או חברה אין למנוע זאת ממנה".⁹⁰

בעקבות בג"ץ עתים הוצא חוזר מנכ"ל בשנת 2016 שבו נוספה "הנחיה לטבילה במקוואות נשים".⁹¹ הנחיה זו פותחת ומדגישה כי לפי ההלכה "הנהוגה והמקובלת" טבילת אישה מחייבת נוכחות של אישה אחרת על גבה. ואולם, מטעמי צנעת הפרט, ניתן לאפשר לטבול על פי אחת מהחלופות הבאות: טבילה בחלוק רפוי ואטום, טבילה בליווי חברה או זימון הבלנית בשלב שבו הטובלת כבר שוהה במים.⁹² לבסוף, מוסיפה ההנחיה ומציינת כי "במידה וטובלת מבקשת לטבול ללא נוכחות של בלנית או חברה כלל, אין למנוע זאת ממנה, תוך הבהרה, ברגישות המתחייבת, כי האחריות לכשרות הטבילה מוטלת על הטובלת עצמה. אין לבלנית להפציר בטובלת מעבר לאמור".⁹³

עוד מוסיפה ההנחיה וקובעת כי יש לתלות שלט בכניסה למקווה הכולל את הנוסח הבא:

"על פי פסיקת הרבנות הראשית לישראל טבילת אישה מחייבת נוכחות של בלנית. יש לכבד את פרטיות הטובלות, האחריות על כשרות הטבילה מוטלת על הטובלות עצמן".⁹⁴

יודגש כי הן נוסח פסק הדין, הן נוסח חוזר המנכ"ל משנת 2016 הם על דעת עמותת עתים, כפי שציינה עו"ד אלה סקעת. בהקשר זה היא הדגישה שלתפיסת עמותת עתים הנוסחים משקפים את המתח המובנה בסוגיות של דת ומדינה וההבנה כי השינוי חייב להיעשות בפן המשפטי, ולא בפסיקה ההלכתית של הרבנות.

פרק ד – החללים שנותרו בעקבות בג"ץ עתים

על פני הדברים משתמע מהפרק הקודם שניתן להכתיר את בג"ץ עתים כניצחון ביחס לשמירה על זכויות האישה במקוואות. ואולם, כפי שיוצג בפרק הנוכחי, ניצחון זה לוקה בכמה קשיים. ראשית, פסק הדין ניתן בהסכמת הצדדים ולאור זאת בית המשפט העליון נמנע מלדון בחלק מהסוגיות שהועלו בעתירה. שנית, נוסח חוזר המנכ"ל שיצא תחת פסק הדין הוא דרמשמעי ואינו קובע באופן פוזיטיבי את זכויות הנשים. שלישית, הימנעות בית המשפט מליתן פסק דין עקרוני עשויה ללמד על היעדר הפיקוח על מוסד המקוואות הציבוריים והשאלה בסמכות מי הוא מופקד.

⁸⁹ שם, בעמ' 2 (ההדגשה במקור).

⁹⁰ עניין עתים, לעיל הי"ש 2.

⁹¹ חוזר מנכ"ל המשרד לשירותי דת עו/1 "הנחיה לטבילה במקוואות נשים" (15.9.2016) (להלן: חוזר מנכ"ל 2016).

⁹² שם, בעמ' 18.

⁹³ שם בעמ' 19 (ההדגשה במקור).

⁹⁴ שם.

אך ראשית כול, על מנת להבין את הניצחון שהושג בבג"ץ עתים, כדאי לשים אותו בתוך ההקשר של המדיניות הננקטת על ידי המשרד לשירותי דת. בעוד בשנת 1999 הנחה חוזר המנכ"ל כי "בלנית שאינה שומרת תורה ומצוות או שהולכת בגלוי ראש או שאינה שומרת שבת לא תכהן כבלנית. חובה על הבלניות להשתתף בקורסים הנערכים מטעם המשרד";⁹⁵ וכי יש "למנוע מגרושות, אלמנות, רווקות ופנויות לטבול במקווה".⁹⁶ כיום, ניכר שינוי במגמת השליטה והחדירה למרחבן הפרטי של נשים על ידי המועצות הדתיות והרבנות הראשית. אומנם ההוראה הראשונה עודנה בתוקף – למרות שלא ברורה מידת האכיפה שלה – אך ההוראה השנייה זכתה כבר להתבטל לפני בג"ץ עתים, באותו חוזר מנכ"ל משנת 2014 שעליו נשענת העתירה שכלל הוראות בנושא "טבילת פנויות במקוואות".⁹⁷

ההנחיה הנוגעת לטבילת פנויות במקווה מדגישה שלפי סעיף 6א לחוק שירותי הדת היהודיים, המועצות הדתיות כפופות לרבנות המקומית והרבנות הראשית ולפסיקותיהן ההלכתיות, וכי זו האחרונה הבהירה שטבילת פנויות במקווה אסורה. בנוסף, הובהר שמועצה דתית מוסמכת מכוח חוק שירותי הדת לספק "שירותי דת" וכי טבילה שאינה למטרה דתית, אלא לשם צרכים אישיים ורוחניים, אינה שירות דת שעליו מופקדת המועצה.⁹⁸ ואולם, ממשיך חוזר המנכ"ל ומוסיף בזו הלשון:

"מבלי לפגוע באמור, ומטעמים של צנעת הפרט בלבד, יובהר כי הבלניות מנועות מלשאול את הנשים המגיעות לטבול, שאלות בדבר מעמדן האישי (האם הן נשואות, רווקות וכיוצ"ב), ואין להתנות את האפשרות לטבול, במתן מענה לשאלות אלו. לאור זאת, יש לתלות בכניסה למקווה שילוט בדבר האיסור ההלכתי על טבילת פנויות על פי הנוסח הבא:

"על פי פסיקת הרבנות הראשית לישראל טבילת פנויות אסורה.

יש לכבד את פרטיות הטובלות ולהימנע משאלות הנוגעות למעמדן האישי ולצנעת הפרט. האחריות מוטלת על הטובלות עצמן".⁹⁹

ניתן ללמוד שני דברים עיקריים מחוזר מנכ"ל זה ביחס לבג"ץ עתים: האחד, העתירה וההסכמה שהושגה משתלבות במגמה כללית להכרה בזכותן של נשים לאוטונומיה ולפרטיות. השני, למרות מגמה זו, אוחזת הרבנות הראשית בעמדתה שטבילת נשים במקוואות הטהרה הציבוריים צריכה להיעשות על פי פסיקותיה, ואלו בלבד. בפרק זה, אבקש לתהות באיזו מידה העותרות בבג"ץ עתים אכן השיגו את מבוקשן, וכיצד יש לקרוא את פסק דינו הקצרצר של בית המשפט העליון והנוסח המובא בחוזר מנכ"ל משנת 2016. לשם כך, אתעכב על שלושה קשיים עיקריים: ראשית, אם יש הלימה בין תוכן העתירה לבין תוכן הפשרה שהושגה. שנית, כיצד יש להבין את הנוסח המובא בחוזר המנכ"ל משנת 2016. ולבסוף, מה המשמעות שלא ניתן פסק דין עקרוני על ידי בית המשפט העליון בתחום.

⁹⁵ חוזר מנכ"ל המשרד לשירותי דת נט/3 "נהלים להקמת והפעלת מקוואות – טהרה" 6 (20.5.1999).

⁹⁶ שם, בעמ' 7.

⁹⁷ חוזר מנכ"ל 2014, לעיל ה"ש 56, בעמ' 20.

⁹⁸ שם.

⁹⁹ שם.

תת־פרק ז.ד – בית המשפט נמנע מלדון בחלק מן הסוגיות שעלו בעתירה

כזכור, כתב העתירה ביקש שייקבע ש"נוהל שמירה על צנעת הפרט של ציבור הטובלות במקוואות", שפורסם בחוזר מנכ"ל משנת 2014, מחייב את הבלניות "לתפעל את המקוואות גם לעניין זכותה של כל אישה הטובלת במקוואות הטהרה של המועצות הדתיות לבחור את מנהגי טבילתה, וזאת לרבות בחירה של שעת טבילתה כל עוד מקווה הטהרה פתוח לציבור וכן לרבות אי־נוכחות של בלנית בעת טבילתה".¹⁰⁰

אך הפשרה שהושגה, כפי שמשקף מפקס הדין שנתן לה תוקף, מתייחסת לסוגיית אי־נוכחות של בלנית בעת הטבילה בלבד. שתי הסוגיות האחרות, שבעניינן עתרה עמותת עתים – זכות הטובלת לבחור את מנהגיה ובחירת שעת הטבילה בשעות פתיחת המקווה – נותרו ללא מענה.

אומנם בחוזר המנכ"ל משנת 2016 הופיע ריענון ועדכון ההנחיות מחוזר המנכ"ל משנת 2014 לעניין שמירת צנעת הפרט. בתוך כך אף נוסף כי "יש לאפשר לכל טובלת לטבול כל אחת לפי מנהגיה, בכלל זה בחירת שעת טבילתה, כל עוד מקווה הטהרה פתוח לציבור";¹⁰¹ וכי ראש המועצה הדתית מחויב להביא את ההנחיות לגורמים הרלוונטיים ולטפל בתלונות המובאות בפניו. למרות עדכון ההנחיות וריענון, המציאות כמעט ולא השתנתה. נשים רבות מדווחות על פגיעות בפרטיותן במהלך ביקורן וטבילתן במקווה. זו פגיעה קשה במיוחד, היות שהיא מתרחשת כל חודש מחדש, ובאופן זה התחושה המתלווה היא שהפיקוח לעולם אינו מתמצה.¹⁰²

לצורך מחקר זה, הופץ בקרב נשים טובלות שאלון בדבר יחסן לטבילה, יחסן של בלניות אליהן ובקשתן לטבול בגפן. המחקר האיכותני שביקשתי לערוך באמצעות השאלון, אותו ניתן לאפיין כריאיון "חצי פתוח", כלל שאלות רב־ברירה על אודות הטבילה במקווה ונוכחותה של בלנית בעת הטבילה וכן שאלות פתוחות שבהן נשים טובלות התבקשו לתאר את חוויית הטבילה שלהן.¹⁰³ השאלון במסגרת המחקר הופנה לקהל יעד מסוים – נשים פעילות ברשת החברתית פייסבוק, המגדירות עצמן כדתיות ופמיניסטיות או החברות בקבוצה שעניינה שיח על אודות טבילת נשים במקווה. אין במדגם זה כדי לייצג את עמדתן של כלל ציבור הטובלות בישראל ולשקף את חווייתן בעת הטבילה. יחד עם זאת, תוצאות השאלון מעידות כי חרף פסיקת בית המשפט העליון וחוזר המנכ"ל משנת 2016, ישנן נשים המעידות על פגיעה בגופן ובאוטונומיה שלהן לטבול כרצונן.¹⁰⁴ לעמדתן, העובדה כי המחקר האיכותני מצביע על תופעה של פגיעה בנשים, אפילו מתוך קהל יעד מסוים, אומרת דרשני ומהווה בסיס להשערה כי הצעדים שנקטו עד כה אינם מספיקים.

השאלון זכה למענה מ־148 נשים, בקרב הגילאים 21–56, כאשר כ־38% מהנשים שהשיבו על השאלון הן בשנות ה־20, כ־36% בשנות ה־30, כ־18% בשנות ה־40 ו־5% בשנות ה־50 לחייהן. מבחינת מצב משפחתי, מגדירות עצמן 144 נשים כנשואות, 2 כגרושות ו־2 כרווקות.

¹⁰⁰ שם, בעמ' 2.

¹⁰¹ חוזר מנכ"ל 2016, לעיל ה"ש 91, בעמ' 20.

¹⁰² SERED, לעיל ה"ש 9, בעמ' 105.

¹⁰³ להרחבה על אודות המתודולוגיה של מחקר איכותני ראו אשר שקדי **מילים המנסות לגעת: מחקר איכותני, תאוריה ויישום** (2004); מיכל קרומר־נבו, מיה לביא־אגיא ודפנה הקר **מתודולוגיות מחקר פמיניסטיות** (2014).

¹⁰⁴ השאלון מצורף בנספח א' למאמר. בתגובות המשיבות על השאלון ניתן לצפות במאגר שמצוי בכתובת הבאה: https://docs.google.com/spreadsheets/d/1zQTzJk5zGtfje8UsOMN_NUvg2sPFgflJ/edit?usp=sharing&oid=1113308.39297870338485&rtpof=true&sd=true

קבוצת המחקר נוהגת לטבול באופן תדיר. כ־68% טובלות אחת לחודש עם הופעת הווסת, כאשר מלבד רווקה אחת, נשים אלו כולן נשואות. כ־27% מהנשים טובלות לעיתים רחוקות יותר, בין אם בשל שימוש באמצעי מניעה הורמונליים המפחיתים את הופעת הווסת ובין אם מסיבות אחרות. אישה אחת העידה שהיא טבלה פעם אחת בחייה בלבד, ולא שבה למקווה לאחר שבעודה טובלת בבור הטבילה, הבלנית פרצה לחדרה. לבסוף, שתי נשים העידו כי הן טובלות במקומות שאינם מוסדרים (כגון בים), שתיהן נשואות, כאשר אחת עושה זאת מכיוון שהיא חוששת מתגובת הבלניות לבקשתה לטבול לבד.

רובן המכריע של הנשים, כ־93%, ידעו כי עומדת להן הזכות לטבול לבד, וכ־50% אף ידעו לציין שהדבר נקבע לפני שנים אחדות בעקבות פסיקת בג"ץ בנוהל של המשרד לשירותי דת. 13 נשים טרחו לציין שאומנם קיימת זכות, אך בפועל במקומות רבים היא אינה מיושמת. ובכן, נשים רבות דיווחו על פגיעות בפרטיותן.

על השאלה האם בלניות חרגו בעיני המשיבות מתחום אחריותן השיבו 22% כי הדבר קרה לעיתים קרובות, 52% השיבו כי הדבר קרה לעיתים רחוקות ו־23% השיבו כי הדבר לא אירע להן מעולם. כשהתבקשו לפרט כיצד הבלניות חרגו מתחום אחריותן, השיבו 71 נשים שהבלנית שאלה שאלות לא חיוניות בנוגע להכנות הטובלת לטבילה; 44 דיווחו שהבלנית התעקשה שהטובלת תקיים מנהגים שהיא אינה נוהגת; 42 נשים דיווחו שהבלנית בחנה את גופן ללא הסכמתן; 32 נשים סיפרו שהבלנית שאלה אותן שאלות בכל הנוגע לספירת שבעה ימים נקיים; 22 נשים העידו שהבלנית אסרה עליהן לטבול בזמנים מסוימים, בלא היתר שמקובל עליה; ולבסוף, 16 נשים דיווחו שהבלנית נכחה בעת הטבילה, למרות שהטובלת ביקשה לטבול לבדה.

יודגש כי 38 מהנשים שדיווחו על פגיעות מהמתוארות לעיל הן בנות 20–29, ומכאן שהתחתנו ככל הנראה בסמוך לפני בג"ץ עתים או לאחריו. אף על פי כן, הן מדווחות על פגיעות קשות בפרטיותן. כך, הוסיפה אישה בת 24 שבלנית העירה לה על תנוחת גופה בעת הטבילה, דבר שגרם לה לחוש פלישה למרחבה הפרטי, וכי בלנית אחרת הרימה את שיערה על מנת לבחון את גבה בלא שקיבלה לכך רשות מהטובלת. עוד היא דיווחה שנאסר עליה להיכנס לחדר ההתארגנות בטענה שטרם הגיעה העת לטבילה, וכי בלנית הניחה מגבת על ראשה בעת שבירכה על מצוות הטבילה, למרות שאינה נוהגת כך. אישה נוספת, בת 28, סיפרה שהבלנית התכופפה בצמוד לבור הטבילה כדי לבחון את טבילתה וכי בפעם אחרת בחנה עגיל באוזנה של הטובלת בקפדנות, מבלי שניתנה לכך רשות.

שש נשים בקבוצת גיל זו סיפרו שהבלנית לא שעתה לבקשת הטובלת לטבול לבדן. במקרה אחד הדבר מנע מהטובלת לטבול כליל. ארבע נשים נוספות דיווחו כי הבלניות התווכחו איתן או העירו הערות לגבי רצונן, כגון שטבילתן לא תהא כשרה או כי הן "מתפנקות". טובלת נוספת, בת 26, ביקשה מהבלנית שתסתובב בזמן ירידתה לבור הטבילה, ואילו הבלנית התעלמה מבקשתה וצחקה תוך כדי אמירה "ש[הטובלת] עוד תתרגל לכך".

לצערנו, אלו רק קצה הקרחון של הפגיעות המתרחשות במקוואות. למרות שבג"ץ עתים העלה למודעות את הסוגיה הקשה שלפנינו, המלאכה טרם הושלמה. יוער כי עמותת עתים אף פועלת רבות לאכיפת ההנחיות.¹⁰⁵

¹⁰⁵ ראו למשל באתר של עמותת עתים הקורא לנשים שזכויותיהן נפגעו לפנות אליהם, "זכויותיה של הטובלת" עתים <https://www.itim.org.il/זכויות-הטובלת-2/>.

לצד זאת, פסק הדין בבג"ץ עתים, שאינו מתייחס למכלול הסוגיות המובאות בעתירה, מאפשר לחתור תחת נוהלי המשרד לשירותי דת.

תת־פרק 2.ד – הנוסח המתחמק בחוזר המנכ"ל משנת 2016

הסכמת הצדדים בבג"ץ עתים השתכללה כאמור לכדי נוסח ההנחיה שבחוזר מנכ"ל משנת 2016, אותו יש לתלות בכל מקווה. אזכיר שההנחיה קובעת כדלהלן:

"על פי פסיקת הרבנות הראשית לישראל טבילת אישה מחייבת נוכחות של בלנית.
יש לכבד את פרטיות הטובלות, האחריות על כשרות הטבילה מוטלת על הטובלות עצמן".¹⁰⁶

עוד נזכיר שהנחיה דומה במבנה ובתוכן כבר הופיעה בחוזר המנכ"ל משנת 2014, הנוגעת לטבילת נשים פנויות:

"על פי פסיקת הרבנות הראשית לישראל טבילת פנויות אסורה.
יש לכבד את פרטיות הטובלות ולהימנע משאלות הנוגעות למעמדן האישי ולצנעת הפרט. האחריות מוטלת על הטובלות עצמן".¹⁰⁷

למרות שהנוסח שבחוזר מנכ"ל משנת 2016 אמור להעניק לנשים את הזכות לטבול כפי רצונן, להותיר להן אוטונומיה בנוגע למנהגי הטבילה שלהן ולשמור על זכותן לפרטיות, הרי שהוא אינו מעניק להן זכויות אלו באופן פוזיטיבי. ראוי לברך על חוזר המנכ"ל משנת 2014 הקובע זכות פוזיטיבית של הזכות לפרטיות של הטובלות.

ניתן לתהות מה המשמעות של נוסח מתפתל ומתחמק זה וכיצד הוא משפיע על הנשים הטובלות כשהן מוזהרות תחילה שאם תטבולנה לבדן, הרי שזה בניגוד לפסיקת הרבנות בנושא. בתת־פרק 2.ב עמדתי על כך שהעובדה שהרבנות הראשית מציגה עמדה הלכתית נוקשה וחד־צדדית, מבלי להתייחס למגוון הדעות ההלכתיות בנושא ומבלי לציין שיקולים נלווים האופפים את הטבילה ונסיבות מיוחדות שעשויות להתעורר במהלכה, היא תמוהה. ניתן להסביר את העמדה הנוקשה ברצון לפקח על גוף האישה.¹⁰⁸ אבקש להציע כאן התבוננות אנתרופולוגית להתעקשות הרבנות הראשית לפיקוח על הטבילה עצמה, שנשענת על טענותיה של האנתרופולוגית מארי דוגלאס. לתפיסתה, ריטואל הוא אמצעי לחוויה החברתית. בכדי לאפשר את ההשפעה של הריטואל על המציאות נדרש שהריטואל – כמאורע – יהיה גלוי.¹⁰⁹ כלומר, אם אירוע הטבילה ייעשה בסתר, כשהאישה לבדה, הוא לא יוכל להיות עוד אמצעי לחוויה חברתית כללית, ותחת זאת יהיה חוויה פרטית של האישה. מי שמצדד בתפיסה זו שהטבילה היא חוויה חברתית כללית אינו רוצה לפקח על גוף האישה אם כן, אלא על עצם אירוע הטבילה על מנת להיווכח בהתרחשותו.

ניתן להרחיב את ההסבר המדובר של נוכחות בעת אירוע הטבילה כחוויה חברתית על ידי ניתוח של האנתרופולוגית סוזן סרד ביחס לטבילת נשים. בספרה מציינת סרד כי מצוות הנידה היא שארית אחרונה לדיני

¹⁰⁶ חוזר מנכ"ל 2016, לעיל ה"ש 91, בעמ' 19.

¹⁰⁷ שם.

¹⁰⁸ ראו למשל רעות (שם בדוי) "תנו לנו לטבול" דעות 66 (2014) <https://toravoda.org.il> כתבה/תנו-לנו-לטבול-רעות-שם-בדוי.

¹⁰⁹ MARY DOUGLAS, PURITY AND DANGER: AN ANALYSIS OF CONCEPTS OF POLLUTION AND TABOO 65, 70–71 (1966).

הטומאה והטהרה שהיו נהוגים בזמן שבית המקדש היה קיים. לפיכך, מציעה סרד כי יש הרואים את גוף האישה הטובלת כבית המקדש עצמו.¹¹⁰ שילוב שני הניתוחים האנתרופולוגיים של דוגלאס ושל סרד רואה את ההיווכחות של אירוע הטבילה כאירוע חברתי מכוון, שמזכיר את מקום קודשו של העם היהודי – בית המקדש. המשגה מעין זו אינה בלתי מתקבלת על הדעת. בהצעת חוק שהוגשה על ידי חבר הכנסת משה גפני ממפלגת דגל התורה וחברי כנסת נוספים בעניין תיקון לחוק שירותי הדת היהודיים, כך שתימנע טבילה שהיא לא לפי עקרונות ההלכה, נכתב:

”מקדמת דנא, עוד בתקופת בית ראשון ולפניו, שימשו המקוואות לצרכים הלכתיים שונים כגון טהרה לצורך אכילת תרומה, הקרבת קורבנות, גירות, דיני אישות ועוד. על חשיבותם הרבה של מקוואות הטהרה ביהדות ניתן ללמוד מההוראה המחייבת את הכהן הגדול לטבול חמש פעמים ביום הקדוש ביותר ביהדות – יום הכיפורים. הטבילה התקיימה בין היתר לצורך כניסה למקום המקודש ביותר, הלא הוא ”קודש הקודשים”. בני ישראל אף צוו להיטהר גם לפני מעמד הר סיני וכהכנה לקבלת התורה.”¹¹¹

המשגה זו רואה אם כן את גוף האישה כאובייקט (הנמשל לבית המקדש), כאשר ההתמקדות מצויה בהיווכחות באירוע הטבילה שנעשה לאותו אובייקט. תחת תפיסה שכזו, חוויית האישה – כסובייקט – והסכמתה לאופן הטבילה אינן בעלות משמעות.

כאמור, התבוננות אנתרופולוגית זו עשויה להסביר את העמדה הנוקשה של הרבנות הראשית, שכזכור כלל אינה מציינת שיקולים או נסיבות של האישה הטובלת המלווים את טבילתה. בפרק זה אבקש להתבונן מהכיוון ההפוך – הסכמת האישה הטובלת. אבקש לעמוד על השאלות שאותן מעלה הנוסח שבחוזר המנכ”ל משנת 2016 באשר לשאלת ההסכמה של נשים לטבול בנוכחות בלנית מבחינה משפטית וכיצד ניסוח זה עשוי להשפיע על נשים בבואן לטבול. כפי שתואר, הנוסח בחוזר המנכ”ל משנת 2016 פורסם על דעת עמותת עתים. יחד עם זאת, נוסח זה – על אחת כמה וכמה – הוא תלוי על שלטים במקוואות – עשוי להבנות את דעתן של הנשים הטובלות באופן מסוים, מבלי שיבינו לאשורו של דבר כי עומדת להן הזכות לטבול בלא השגחה של בלנית.¹¹² נזכיר בהקשר זה כי הנוסח אינו קובע במפורש את זכויותיהן של ציבור הטובלות, אלא רק כי כשרות הטבילה מוטלת על הטובלת בלבד, כאשר קודם לכן, מובהר שעל פי פסיקת הרבנות הראשית, טבילת אישה מחייבת נוכחות בלנית.

כיצד קביעות אלו מבנות את יחסן של נשים באשר לזכותן לטבול בלא פיקוח? מה חושבת לעצמה אישה בהגיעה למקווה, אחרי תקופת ריחוק מן זוגה, בדיקות שביצעה בעצמה יום ויעיסוק אינטנסיבי סביב הווסת שלה, בקוראה את אותו נוסח? אזכיר שהעיסוק סביב הטבילה, ההכנות אליה וכשרותה, כרוך עבור נשים רבות בקשיים רגשיים ומנטליים.¹¹³ איך מרגישה אישה שממילא עסוקה במאמצים רבים סביב טבילתה, כשהיא קוראת שלפי הגוף ההלכתי הראשי נדרש שהיא תהא נתונה לפיקוח, שאם לא כן, טבילתה עשויה שלא לעמוד בחיובים? כמו כן, אומנם המשך הנוסח הקובע שכשרות הטבילה מוטלת על הטובלת בלבד וכי היא מסוגלת

¹¹⁰ SERED, לעיל ה”ש 9, בעמ’ 106.

¹¹¹ דברי הסבר להצעת חוק שירותי הדת היהודיים (תיקון – הסדרת ייעוד השימוש במקוואות), התשע”ו–2016, 2746/20/פ. ¹¹² על אודות הזכות לטבול בלא נוכחות של בלנית ולפי מנהגיה שלה ראו קליין ברינוי ויחיאליפרסיקו ”קול פרטי”, לעיל ה”ש 36, בעמ’ 448–452, 454–455.

¹¹³ פרינס, לעיל ה”ש 9; ברטוב וברירגארב, לעיל ה”ש 9, בעמ’ 11–12.

לקיים את המצווה בגפה, וללא בחינה של עין חיצונית, אמור להשיב אוטונומיה לטובלת, אך כיצד אמירה זו מתפרשת לאור המשפט הפותח באותיות קידוש לבנה שלפי הרבנות הראשית טבילה תהא כשרה רק בנוכחות בלנית?

זה המקום להעיר כי לאחר בג"ץ עתים סברה המועצה הדתית בירושלים כי ההסכמה היא לא לטבול בפיקוח בלנית, אלא להפך – אישה נדרשת לתת הסכמתה באם תרצה לטבול לבד. לשם כך, החלו במקוואות בתחומה של העיר ירושלים להחתיים על טופסי ויתור זכויות, שלפיהם נשים שביקשו לטבול לבדן נדרשו לחתום שהן מוותרות על כל טענה כלפי המועצה הדתית באם ייגרס להן נזק גוף.¹¹⁴ הקשיים המשפטיים שבנוהל זה, כפי שהוצגו בדיון שהתקיים בעניין זה, הובילו את המועצה לחזור בה מן הנוהל. הקושי המשפטי העיקרי הוא כי טופסי הויתור סותרים את סעיף 5(ב) לחוק החוזים האחידים, שלפיו תנאי בחוזה אחיד הפוטר את הספק מנזק גוף בטל.¹¹⁵ המשמעות היא, שהסכמת הטובלת לוותר על טענות בגין נזקי גוף אינה הסכמה בעלת תוקף משפטי.

ובכן, האם ההסכמתה של אישה לטבול בנוכחות של בלנית לאור ההנחיה לעיל, כשבכך היא מסכימה לפיקוח על כשרות טבילתה, היא הסכמה ממשית? לבירור שאלה זו אפנה לסוגיית הדרת נשים במרחב הציבורי, ולהסכמתן, לכאורה, של נשים להדרה. במאמרה, הציעה יופי תירוש שהשאלה האם ההסכמה הייתה ממשית אם לאו תלויה באם יש לנשים אפשרות לבחון באופן ביקורתי את אורח חייהן כשהן מסכימות להדרה, ואם יש להן אפשרות ממשית אחרת.¹¹⁶ זאת ועוד, מזכירה המחברת כי ההסכמה צריכה להיבחן בתוך ההקשר הסוציולוגי והפנומנולוגי שבה היא ניתנת, "ולא באופן אנליטי המניח שחקנים חברתיים עצמאיים, שאינם מכוונים ומכוונים על ידי סביבתם ותרבותם";¹¹⁷ וכי יש להתחשב בהבניות חברתיות של מגדר, למשל העובדה שנשים נוטות להימנע מקונפליקטים, דבר שעשוי למנוע מהן לבטא את רצונן.¹¹⁸

אבקש ליישם את האמור על סוגיית המקוואות, ובפרט לאור נוסח חוזר המנכ"ל משנת 2016. ראשית, באשר לשאלה אם עומדת לנשים הטובלות אפשרות ממשית אחרת. השלטים שבמקוואות, המזכירים שעל פי פסיקת הרבנות הראשית טבילת אישה מחייבת נוכחות של בלנית וכי כשרות הטבילה מוטלת על הטובלת בלבד, פונים לקהל הרואה עצמו מחויב הלכתית, וטבילה שתתברר כלא כשרה היא בעלת השלכות הרות גורל עבורו. אישה שטבילתה אינה כשרה, לא נטהרה מטומאתה ועל כן נחשבת נידה, ומכאן שקיים עליה איסור לקיים יחסי אישות עם בן זוגה. לא זו אף זו, באם איש מקיים יחסי מין עם אישה נידה, שניהם חייבים בעונש כרת.¹¹⁹ במילים אחרות, קשה לומר שלאישה הרואה את עצמה מחויבת להלכה יש אפשרות ממשית אחרת, אלא לטבול בנוכחות בלנית.

¹¹⁴ יעל פרידסון, יהודה שוחט וקובי נחשוני "רוצה לטבול בלי בלנית? חתמי על כתב ויתור" **Ynet** (10.5.2017) <https://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4959893,00.html>.

¹¹⁵ "טבילה ללא בלנית – גם בירושלים" **ערוץ 7** (20.2.2018) <https://www.inn.co.il/news/366832>.

¹¹⁶ יופי תירוש "הסכמה להפרדה בין המינים כאתגר לתאוריה הליברלית" **ספר מנחם מאוטנר** (ישי בלנק עורך, צפוי להתפרסם) https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3834224.

¹¹⁷ שם, בעמ' 14.

¹¹⁸ שם, בעמ' 15.

¹¹⁹ ויקרא כ 18.

שנית, אבקש להתייחס לשאלה אם יש לנשים הטובלות אפשרות לבחינה ביקורתית על אודות אורח חייהן הסובב את טבילתן במקווה. כאן המקום לציין, כי השיח הציבורי סביב הטבילה במקווה התעורר רק בעשור האחרון.¹²⁰ הרי המקווה וכל מה שמתלווה אליו – הווסת, ימי הרחקה, קיום יחסי אישות – הם דברים שנעשים בצנעה.¹²¹ הצנעה הזו, שבאה למשל לידי ביטוי בחיוב שהטבילה תיעשה בחשכת לילה, על מנת שלא יראו את האישה הטובלת הולכת למקווה, גורמת להשתקה וערפול שאופפים את הנושא.¹²²

לפיכך, ייתכן שנשים רבות מביעות הסכמה שאינה ממשית לטבילה בנוכחות בלנית ועושות כך לאור קונבנציות חברתיות, מחויבות הלכתית וחוסר במידע. תוצאות השאלון אף מראות שאין מדובר בהשערה בלבד. 37 נשים שהשיבו על השאלון, שהן 25% מכלל המשיבות, דיווחו כי הן היו רוצות לטבול לבדן, אך חוששות מכך. לשאלה מה הן הסיבות לחששותיהן, השיבו 26 נשים, כלומר 70% מהנשים שרוצות לטבול לבד אך אינן עושות זאת, שהן חוששות מתגובת הבלניות לבקשתן. שמונה נשים חוששות שלא תעמודנה בחיובים ההלכתיים, ואחת נוספת כי שיערה לא יכוסה במים, ושש נשים חוששות מלהיות בגפן במים.¹²³

החשש מתגובת הבלניות ניכר גם אצל הנשים שדיווחו כי הן טובלות לבד. מתוך 42 נשים הנוהגות לטבול לבד, 28% מהמשיבות על השאלון, 13 נשים (30%) דיווחו על חששן או על סלידתן העזה מתגובת הבלנית. אישה אחת, בת 21, הוסיפה שהיא כל כך מפחדת לבקש לטבול לבד, שהיא טובלת במעיין או עם מי גשם שהיא אוגרת או לא טובלת כלל. מתוך הנשים שטובלות לבד, רק אישה אחת חוששת שלא תעמוד בחיובים ההלכתיים ואחת נוספת דיווחה שהיא חשה "חוסר נחת".

לבסוף, 67 נשים (45% מכלל המשיבות) דיווחו שהן אינן מעוניינות לטבול לבד ולכן אינן נוהגות כך. מתוכן 16 נשים הוסיפו שהן חוששות שלא תעמודנה בחיובים ההלכתיים, שתי נשים חוששות מתגובת הבלניות וארבע נשים חוששות לשהות לבדן במים.

נתונים אלו מחזקים את ההשערות שהועלו לעיל. נשים רבות טובלות תחת פיקוח הבלנית בניגוד לרצונן מפני שהן חוששות להביע מבוקשן בפני הבלנית ולהתעמת איתה. אף נשים שטובלות לבדן מלוות בחשש כבד מפני תגובת הבלנית. יוער, שניתן אף לתהות אם הנשים שמלוות בחשש מפני איעמידתן בחיובים ההלכתיים מביעות הסכמה ממשית לטבול תחת השגחתה של בלנית, ואולם שאלה זו חורגת מגדר רשימה זו, הואיל ומדובר לתפיסתי בשאלה שההסדרה המשפטית אינה יכולה לפתור.

תתפרק ד.3 – בית המשפט העליון נמנע מלהכריע לגוף הסוגיה העקרונית

בית המשפט העדיף בבג"ץ עתים את הסכמת הצדדים על פני כתיבת פסק דין עקרוני. פסק הדין בבג"ץ עתים משתלב במגמה כללית יותר של בית המשפט להימנע מכל הכרעה עקרונית בסוגיית המקוואות, אשר ממילא

¹²⁰ ראו לעיל הי"ש 72.

¹²¹ חגית רודריגז-גארסיה "ואולי אותה שתיקה" דעות 66 (2014).

¹²² אפשר לערער על הרלוונטיות של הצורך בטבילה בלילה מחמת טעמי צניעות בימינו, כאשר רוב המקוואות ממוקמים בחוצות העיר ולרוב בסמוך לבתי כנסת, בהקשר זה ראו רני חזון-וייס "להחזיר את המקווה אל הקהילה" דעות 66 (2014).

¹²³ חלק ציינו כמה סיבות לחששותיהן.

הגיעה לפתחו של בית המשפט פעמים בודדות בלבד,¹²⁴ ולעודד ככל שניתן את הצדדים להגיע להסכמה. הדוגמה הבולטת ביותר לכך היא עע"מ 5875/10 **התנועה המסורתית נ' המועצה הדתית באר-שבע**.¹²⁵ אומנם, באותו עניין לא הושג הסדר פשרה בין הצדדים, אך בית המשפט הדגיש את ניסיונותיו הרבים לכך. פסק דין זה עסק באפשרות של מי שמתגיירים דרך מערך הגיור הפרטי בחסות התנועה הרפורמית לטבול כחלק מהליך הגיור במקוואות הציבוריים המופעלים על ידי המועצות הדתיות, לרבות נוכחות של בית דין מטעמם במהלך הטבילה. המשנה לנשיאה רובינשטיין, שכתב את פסק הדין העיקרי, פירט כיצד בית המשפט נתן לצדדים ארכה על מנת שיגיעו להסכמות ביניהם¹²⁶ וכן הדגיש כי "מעיקרא סברנו שהפתרון ההולם בנידון דידן הוא גיבוש הסכמה... ורצוננו היה להידרש לפתרונות פרגמטיים".¹²⁷ באופן דומה הוסיפה הנשיאה נאור ש"אכן, בתחילת דרכו של הליך זה סברנו כי ראוי למצוא פתרון פרגמטי שיענה על הבעיה עליה הצביעו המערערים, פתרון שיייתר הכרעה שיפוטית בסוגיות שדרכן לפלג את הציבור. יש לעתים יתרונות רבים לפתרונות פרגמטיים במסגרתם לא בהכרח ייקוב הדין את ההר".¹²⁸ ואולם, משהצדדים לא הגיעו להסכמה, נדרש בית המשפט לכתוב פסק דין עקרוני ובמסגרתו קיבל את טענת המערערים ונקבע כי איסור שימוש במקוואות הציבוריים עבור מי שמתגיירים במערך הגיור הרפורמי הוא הפליה פסולה.

נדמה כי שיקול אחד מרכזי שלא להכריע לגוף העניין בסוגיית המקוואות נעוץ בחשש של בית המשפט להתערב במחלוקות הלכתיות. כך, למשל, בעתירה לבג"ץ בעניין **חסן** עתרו אנשי חב"ד המתגוררים בישוב אלקנה שייבנה מקווה העונה על הדרישות ההלכתיות של שיטת חב"ד.¹²⁹ בית המשפט דחה את העתירה, זאת בין היתר בקבעו כי ככלל בית המשפט יימנע מהתערבות בשאלות הלכתיות. בתוך כך ציין בית המשפט כי ההלכה "ככל שיטה משפטית, היא מערכת מורכבת הכוללת איזונים וחילוקים דקים, עד שהמשנה, חיבור יסוד בהלכה, אומרת על חלק מתחומי ההלכה כי "הם כהררים התלויים בשערה שהן מקרא מועט והלכות מרובה (משנה, חגיגה, א' ח'), ואלה מסורים לחכמי ההלכה ולא לחכמי המשפט".¹³⁰ עוד הוסיף בית המשפט שלא "תמיד בידי בית המשפט הכלים אף להעריך את המשמעות ההלכתית המלאה של כל אחת מהחלופות המוצעות".¹³¹ יוער, שעל קביעות אלו נשען בית המשפט המחוזי מרכז-לוד כשבאה לפתחו עתירה דומה להקמת מקווה לפי שיטת חב"ד במושב ינוב.¹³²

בפרק זה אבקש לחשוף את הקשיים בנקיטת גישת אי-ההתערבות של בית המשפט בכל הנוגע להסדרתם של מקוואות. למעשה, המקוואות נותרים "אקס טריטוריה" במדינת ישראל.¹³³ זאת, מכיוון שהסמכויות בעניין

¹²⁴ נכון לכתובת שורות אלה, חיפוש במאגר "נבו" אחר פסקי דין המכילים את המילה "מקוואות" העלה 125 פסקי דין בלבד. מתוכם, תשעה בלבד עוסקים בהקמתם, ניהולם ותפעולם של מקוואות, והיתר מאזכרים את המילה בדרך אגב או עסקו בנייהול כללי של מועצות דתיות.

¹²⁵ עע"מ 5875/10 **התנועה המסורתית נ' המועצה הדתית באר שבע** (נבו 11.2.2016) (להלן: עניין **התנועה המסורתית**).

¹²⁶ שם, בפס' ז לפסק הדין של השופט רובינשטיין.

¹²⁷ שם, בפס' ט לפסק הדין של השופט רובינשטיין.

¹²⁸ שם, בפסק הדין של השופטת נאור.

¹²⁹ בג"ץ 2957/06 **חסן נ' משרד הבינוי והשיכון האגף לפיתוח מבני דת** (נבו 16.7.2006) (להלן: עניין **חסן**). לפי השיטה ההלכתית שאותה נוקטת חסידות חב"ד, המקווה דורש "השקה מלמטה", כך שיש למקם את בריכת הטבילה מעל מאגר הגשמים; וזאת בניגוד לשיטה הרווחת יותר שהיא "השקה מן הצד", כך שיש חיבור אופקי בין מאגר מי הגשמים לבריכת הטבילה.

¹³⁰ שם, בפס' יג לפסק הדין של השופט רובינשטיין.

¹³¹ שם.

¹³² עת"מ (מחוזי מר') 47273-12-15 **אברהם נ' המועצה האזורית לב השרון**, פס' 64 לפסק הדין (נבו 16.8.2016) (להלן: עניין **אברהם**). כך נטען בכתבה בעיתון הארץ על ידי גורם המעורה במערך המקוואות, ראו אהרן רבינוביץ "67% מהמקוואות הציבוריים פועלים ללא פיקוח תברואתי וללא רישיון עסק" **הארץ** (20.20.2020) <https://www.haaretz.co.il/news/education/2020-10-20/ty-article/premium/0000017f-f275-d223-a97f-ffff95010000>.

המקוואות אינן ברורות – כאשר אלו נמתחות בין הרבנות הראשית, המועצות הדתיות והרשויות המקומיות; וכן מכיוון שהן נעדרות פיקוח חיצוני ממשי – הן ממשלתיות, הן שיפוטיות.

(1) המקוואות בסמכות מי הם?

בישראל מופעלים כיום מעל 700 מקוואות טהרה ציבוריים, המעניקים שירות לכ-130,000 טובלות מדי חודש.¹³⁴ ככלל, כל שירותי הדת היהודיים המסופקים מצויים בסמכות המועצות הדתיות וזאת מכוח סעיף 7 לחוק שירותי הדת היהודיים. אומנם חוק זה, ואף כל דבר חקיקה אחר, אינו מפרט אילו שירותי דת מסופקים על ידי המועצות הדתיות וכיצד.¹³⁵ בבג"ץ 516/75 הופרט נ' שר הדתות נקבע שאפשר ללמוד על מהותם של שירותי דת מהתוספת לתקנות תקציבי השירותים הדתיים היהודיים, בה מובאת רשימה של נושאי הפעילות העיקריים של המועצות הדתיות,¹³⁶ ובכלל זה נושא טהרת המשפחה.¹³⁷ כמו כן, כעולה מחוזר מנכ"ל של המשרד לשירותי דת משנת 1993, הוקמה ועדה מקצועית שהמליצה לקבוע סל שירותים דתיים. על פי המלצות הוועדה, סל השירותים יחולק לשלוש קטגוריות: שירותי חובה, שירותים מקובלים ושירותים נוספים, כאשר סוגיית טהרת המשפחה והמקוואות נכללה בשירותי החובה.¹³⁸

עוד יש לציין כי לפי פסיקת בג"ץ הסמכות בענייני שירותי דת מצויה בידי המועצות הדתיות באופן בלעדי, והללו אינן חולקות סמכויות אלו עם המועצות המקומיות.¹³⁹ לפי חוק שירותי הדת היהודיים יפעלו המועצות הדתיות לפי פסיקת הרבנות המקומית והרבנות הראשית לישראל, "בכל ענין שבתחום תפקידיה וסמכויותיה של המועצה הדתית".¹⁴⁰ כמו כן, על פי נוהלי המשרד לשירותי דת מצויים המקוואות בפיקוח הרב האזורי ורב היישוב.¹⁴¹

בהקשר זה יש להדגיש כמה הערות. ראשית, כפי שציינו בעתידם טענו בעתידתם, סמכות המועצות הדתיות לפי סעיף 7 לחוק שירותי הדת היהודיים מסתכמת בסיפוק שירותי דת. סעיף 6א מכפיף את המועצות הדתיות לפסיקה ההלכתית של הרבנות המקומית והרבנות הראשית בכל עניין שהוא מסמכויות המועצה. מכיוון שסמכות המועצה הדתית היא הספקת שירותי דת, הרי שהפסיקה ההלכתית נוגעת רק לעצם ההספקה של מקוואות (למשל אופן בנייתם – שיענה על הדרישות ההלכתיות), ולא לאופן התפעול שלהם.¹⁴² שנית, מקוואות הטהרה הציבוריים – בהיותם שירות ציבורי – נתונים גם לפיקוח משפטי וממשלתי. כך, טעונים מקוואות רישיון עסק מטעם הרשות המקומית, מכוח חוק רישוי עסקים התשכ"ח-1968, כאשר מתן הרישיון מותנה בין היתר באישור משרד הבריאות לשם הבטחת תנאי תברואה נאותים.¹⁴³

¹³⁴ סטאטוס הפעלת מקוואות נשים, לעיל ה"ש 46.

¹³⁵ למעשה, האזכור היחיד למקוואות בחוק שירותי דת יהודיים הוא בס' 14ד הנוגע להתקשרות בהסכמים לשם שימוש במקווה טהרה.

¹³⁶ תקנות תקציבי השירותים הדתיים היהודיים, התשכ"ח-1968, ק"ת 760, 761.

¹³⁷ בבג"ץ 516/75 הופרט נ' שר הדתות, פ"ד (2) 490, פס" 5 לפסק הדין של השופט שמגר (1976).

¹³⁸ חוזר מנכ"ל המשרד לשירותי דת נד/1 "הועדה לביקורת המועצות הדתיות ותפקודן" (11.11.1993).

¹³⁹ בבג"ץ 296/68 המועצה המקומית ראש העין נ' שר הדתות, פ"ד כג(1) 301 (1969); חוזר מנכ"ל המשרד לשירותי דת 89/5 "בלעדיות

סמכותה של המועצה הדתית בתחום שירותי הדת היהודיים" (19.7.1989).

¹⁴⁰ ס' 6א לחוק שירותי הדת היהודיים.

¹⁴¹ חוזר מנכ"ל המשרד לשירותי דת "להעסקת רבנים במועצות האזוריות" 5-6 (1.1.2014).

¹⁴² כתב העתירה בעניין עתים, לעיל ה"ש 55, בעמ' 25-26.

¹⁴³ חוזר מנכ"ל המשרד לענייני דתות 87/2 "מסקנות מדו"חות מבקר המדינה" (26.3.1987) (להלן: חוזר מנכ"ל 87/2); חוזר מנכ"ל

המשרד לענייני דתות 91/6 "תדריך למועצות הדתיות" (25.8.1991) (להלן: חוזר מנכ"ל 91/6).

שלישית, אף מבחינה מהותית כפופים המועצות הדתיות והמקוואות שהן מפעילות לחובות מנהליות, ובכלל זה לחובה לשמור על זכויות הפרט. כך הודגש בעניין התנועה המסורתית, שבו נדונה כאמור השאלה אם המועצות הדתיות רשאיות להפלות בין באי המקווה לצורכי גיור.¹⁴⁴ המשנה לנשיאה רובינשטיין קבע שאומנם "מדינת ישראל חופשית כמובן לפקח על השימוש שנעשה במקוואות", אך זאת "ככל שמדובר באסדרה שוויונית",¹⁴⁵ ובהמשך לכך הוסיף כי "מרגע שהקימה המדינה מקוואות ציבוריים והעמידה אותם לרשות הציבור – לרבות לצרכי גיור – אין היא יכולה לנהוג מדיניות של אִיפָּה וְאִיפָּה (דברים, כ"ה, י"ד) בשימוש בהם; ובעניין זה אין חשיבות [...] להשקפה זו או אחרת, לגיטימית ככל שתהא, על הנפקות הדתית בנסיבות".¹⁴⁶ עוד נקבע שסעיף 6א לחוק שירותי הדת, לפיו המועצות הדתיות כפופות לפסיקת הרבנות הראשית, אינו יכול להכשיר מדיניות של הפליה, מכיוון שהרבנות עצמה כפופה להוראות המשפט המנהלי.¹⁴⁷

אומנם בעניין התנועה המסורתית, התקבל הערעור והותר למערך הגיור הפרטי לעשות שימוש במקוואות הציבוריים, אך מדובר במקרה חריג ועד היום בית המשפט העליון נוהג להימנע בכל הקשור להסדרת המקוואות מלקיים דיון מעמיק בסוגיה העקרונית הנוגעת למתח שבין סמכות הרבנות הראשית והמועצות הדתיות לבין כללי המשפט המנהלי.¹⁴⁸

לא זו אף זו, בעקבות פסיקת בג"ץ בעניין התנועה המסורתית, הגיש חבר הכנסת משה גפני, ממפלגת דגל התורה, הצעת חוק לתיקון חוק שירותי הדת היהודיים, אשר התקבלה בכנסת.¹⁴⁹ לפי התיקון לחוק יתווסף בו סעיף 14ד המתיר למועצות הדתיות שלא להתקשר בהסכם לשם שימוש במקווה טהרה. מטרת החוק היא לעקוף את

¹⁴⁴ עניין התנועה המסורתית, לעיל הי"ש 125.

¹⁴⁵ שם, בפס' טו לפסק הדין של השופט רובינשטיין.

¹⁴⁶ שם, בפס' טז לפסק הדין של השופט רובינשטיין.

¹⁴⁷ שם, בפס' יט לפסק הדין של השופט רובינשטיין.

¹⁴⁸ בהמשך לה"ש 124, במעבר על 125 פסקי הדין שנמצאו, ישנם 9 פסקי דין בלבד – בכל הערכאות – העוסקים בהקמת מקוואות או אופן תפעולם. היתר מזכירים את המילה "מקוואות" כחלק מרשימת הסמכויות של המועצות הדתיות, ואינם דנים לגוף העניין בהסדרת המקוואות. מתוך פסקי דין אלו, ציין בית המשפט העליון בשלושה פסקי דין כי הוא עודד את הצדדים להגיע להסדר פשרה או הסכמה בין הצדדים, ראו עניין **כפר ורדים**, לעיל הי"ש 52; עניין **חסן**, לעיל הי"ש 129; עניין **התנועה המסורתית**, לעיל הי"ש 125, שבו כאמור לבסוף ניתן פסק דין עקרוני. בשני פסקי דין בית המשפט נתן תוקף של פסק דין להסכמת הצדדים: בג"ץ 431/16 **מיארה נ' הוועד המקומי של היישוב ניל"י** (נבו 29.7.2019); עניין **עתיים**, לעיל הי"ש 2. בהקשר זה ניתן לציין גם תובענה ייצוגית שהוגשה כנגד כמה מועצות מקומיות בגין גביית יתר בגין שירותי הטבילה במקוואות, ראו ת"צ (מחוזי מר') 36735-11-15 **ישראלי כהן נ' המועצה הדתית ירושלים** (נבו 2.10.2017). במסגרת ההליכים הבאים הודיעו המועצות הדתיות מטולה, רעננה, מודיעין מכבים-רעות, גבעת שמואל ועיריית אלעד על חדילה מגבייה לפי ס' 9 לחוק תובענות ייצוגיות, התשס"ו-2006. ראו ת"צ (מחוזי מר') 36735-11-15 **ישראלי כהן נ' המועצה הדתית ירושלים** (נבו 21.2.2016); ת"צ (מחוזי מר') 36735-11-15 **ישראלי כהן נ' המועצה הדתית ירושלים** (נבו 28.3.2016); ת"צ (מחוזי מר') 36735-11-15 **ישראלי כהן נ' המועצה הדתית ירושלים** (נבו 31.3.2016); ת"צ (מרכז) 36735-11-15 **ישראלי כהן נ' המועצה הדתית ירושלים** (נבו 2.10.2017). בעניין של עיריית בני ברק והמועצה האזורית משגב לחלק מהמשיבים אושרו בקשות הסתלקות שכן הוראת התעריף החלה על מועצות דתיות אינה חלה בעניינם שכן מדובר ברשויות מקומיות, ראו ת"צ (מחוזי מר') 36735-11-15 **ישראלי כהן נ' המועצה הדתית ירושלים** (נבו 27.9.2016). בעניין **חסן**, לעיל הי"ש 129, כשכאמור בית המשפט עודד את הצדדים להגיע להסכמה, ובעניין **אברהם**, לעיל הי"ש 132, ציין בית המשפט כי אין זה מתפקידו להכריע בסוגיות הלכתיות. לבסוף נמצא פסק דין של בית המשפט לתביעות קטנות במסגרתו נדונה השאלה אם מניעת אישה לגשת למקווה כלים, הואיל והוא נמצא בסמוך לדלת הכניסה של מקווה הגברים, הוא הפליה פסולה לפי חוק איסור הפליה במוצרים ובשירותים ובכניסה למקומות בידור ולמקומות ציבוריים, התשס"א-2000. בית המשפט קבע כי בנסיבות המקרה ישנה הצדקה ליצור הבחנה על בסיס מין והתיר את ההפליה. הואיל ומדובר בסוגיה שלא עירבה את סמכויות המועצות הדתיות, אלא בית הכנסת בתחומו מצוי מקווה הכלים כנותן שירות פרטי, אף זו אינה עוסקת בסוגיה העקרונית האמורה. ראו ת"ק (שלום רמ') 14224-12-19 **רענן נ' אסיאג** (נבו 8.3.2020). מצאתי כי שמונה פסקי דין בלבד עוסקים בהקמת מקוואות או אופן תפעולם בלבד. היתר מזכירים את המילה 'מקוואות' כחלק מרשימת הסמכויות של המועצות הדתיות ואינם דנים לגוף העניין בהסדרת המקוואות. מתוך שמונת פסקי דין אלו, כאמור רק בעניין **התנועה המסורתית** נכתב פסק דין העוסק במתח שבין סמכויות הרבנות הראשית והמועצות הדתיות לבין חובות המשפט המנהלי.

¹⁴⁹ הצעת חוק שירותי הדת היהודיים (תיקון מס' 21) (הסדרת השימוש במקווה טהרה), התשע"ו-2016, ה"ח 641. חוק שירותי הדת היהודיים (תיקון מס' 21), התשע"ו-2016, ס"ח 2571.

פסיקת בית המשפט העליון בעניין התנועה המסורתית¹⁵⁰ ולמנוע הקמת מקוואות או עריכת הסדרים הנוגעים למקוואות של המועצות הדתיות עבור התנועה הרפורמית.¹⁵¹

יוער כי נוסח הצעת החוק כפי שהונח על שולחן הכנסת התכוון אף לטרפד את הפסיקה המסתמנת בעתירה בבג"ץ עתים, שהייתה עת חקיקת התיקון תלויה ועומדת בבית המשפט,¹⁵² ולמנוע הכרה בזכותן של נשים לאוטונומיה בעת טבילתן. לפי הצעת חוק זו יתווסף סעיף בחוק שירותי הדת היהודיים המורה כי "שימוש במקווה טהרה יתאפשר אך ורק לצורך טבילה הלכתית", תוך ש"טבילה הלכתית" מוגדרת כ"טבילה לצורך קיום ההלכה והמנהג היהודיים לפי פסקי השולחן ערוך ובהתאם להוראות מועצת הרבנות הראשית לישראל".¹⁵³ הצעת החוק הדרקונית, שמבטאת משטור מוחלט על הטבילה, זכתה להתנגדות חזקה מצד נשים טובלות וארגונים חברתיים.¹⁵⁴ ההתנגדות צלחה, והצעת החוק שהוגשה לקריאה שנייה ושלישית הופנתה לחתירה תחת הפסיקה בעניין התנועה המסורתית הנוגעת לטבילה במסגרת גיורים רפורמים.¹⁵⁵

מכל האמור משתקפת תוצאה כי – כמו בסוגיות דת ומדינה פעמים רבות – אין הסדרה משפטית ברורה המבררת את היחס בין ההיבט ההלכתי לבין זכות באות המקווה על פי כללי המשפט המנהלי. כך, הדבר אף בא לידי ביטוי בנוסח חוזר המנכ"ל משנת 2016, אשר מבהיר שמקוואות הטהרה הציבוריים בישראל כפופים מחד גיסא לפסיקה ההלכתית של הרבנות הראשית, ומאידך גיסא, נתונים למערכת המשפט האזרחית, ובכלל זה מחויבים לשמור על זכויות הפרט של באות המקווה. אומנם אין בהיעדר ההסדרה המשפטית בסוגיה זו חידוש גדול, אך נדמה שהפגיעה בנשים הטובלות היא מהתוצאות הקשות ביותר של אי-ההסדרה המשפטית בתחום זה. גופן ממש נמצא בין הפטיש לסדן, וזכותן לפרטיות ולאוטונומיה מחוללת ונתונה לפיקוח של הממסד הדתי. בהקשר אחרון זה רצוי להזכיר כי העובדה שמדובר בעניין הלכתי אינה מחייבת למנוע דיון של בית המשפט עצמו בסוגיה, כפי שנאמר במקום אחר "עניין שבהלכה" אינו מלת קסם המונעת את הדיון על הסף".¹⁵⁶

בהקדמת פרק זה עמדתי על העובדה שבית המשפט נמנע מלדון פעמים רבות לגוף הסוגיה העקרונית במקרים המערבים התנגשות של דת ומדינה, וזאת בין היתר מחשש לדון בסוגיה ההלכתית לגופה. תיאור השתלשלות האירועים לאחר פסיקת בית המשפט בעניין התנועה המסורתית, והצעות החוק, על ניסוחיהן השונים, מלמדים כי תיתכן סיבה נוספת להימנעות בית המשפט מלדון לגופם של דברים: פסיקה עקרונית שתצא מתחת ידיו של בית המשפט עשויה להתבטל בסופו של דבר בחקיקה. לפיכך, אומנם אמירות עקרוניות בבג"ץ מצד בית המשפט

¹⁵⁰ כך עולה אף מדברי ההסבר להצעת החוק כפי שהונחה על שולחן הכנסת: "בעקבות עתירת גופים שמטרתם לקעקע את יסודות היהדות המקובלת במשך אלפי שנים, פסק בית המשפט העליון ע"מ 5875/10 **התנועה המסורתית נ' המועצה הדתית באר שבע** (נבו 11.2.2016), כי יש לאפשר לכתות שונות לעשות שימוש במקוואות טהרה, לצורך טקסים שונים שנערכים על ידן. לאור האמור, מוצע לקבוע בחוק כי ייעוד השימוש במקוואות טהרה ציבוריים שבאחריות גופים ממשלתיים, כגון רשויות מקומיות ומועצות דתיות יהיה לצורך טבילה הלכתית בלבד". ראו גם ידידיה שטרן "הטהרה שלי והטומאה שלך" **המכון הישראלי לדמוקרטיה** (15.3.2016) <https://www.idi.org.il/articles/2244>.

¹⁵¹ אמנון רובינשטיין ואביב גאון "המיעוט החילוני" **משפט ועסקים** כב 197, 239 (2019).
¹⁵² קובי נחשוני "החרדים בחוק עוקף בג"ץ: מקוואות לדתיים בלבד" **Ynet** (7.3.2016) <https://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4775395,00.html>.

¹⁵³ הצעת חוק שירותי הדת היהודיים (תיקון – הסדרת ייעוד השימוש במקוואות), התשע"ו–2016, פ/2746/20.
¹⁵⁴ ארצישרור, לעיל ה"ש 10, בעמ' 223–224; יקי אדמקר "סערה בפתח: השרים ידונו בחוק שיבטיח את שליטת הרבנות במקוואות" **וואלה חדשות** (10.3.2016) <https://news.walla.co.il/item/2942596>.

¹⁵⁵ ראו הצעת החוק ודברי ההסבר שהוגש לקריאה שנייה ושלישית, לעיל ה"ש 149.
¹⁵⁶ בג"ץ 359/66 **גיתיה נ' הרבנות הראשית והמועצה הדתית**, פ"ד כב(1) 290 (1968).

בסוגיה יכלו לתרום ברבדים מסוימים – כגון שהיה ניתן מענה למכלול הנושאים שהוצגו בעתירה – אך בסופו של דבר, כפי שאף יוצג בפרק ה.1, אני סבורה שנדרשת חקיקה שעניינה הסדרת המקוואות ותפעולם.

(2) ניהול המקוואות בפועל והיעדר הפיקוח עליהם

כפי שבואר בתת-הפרק הקודם, מקוואות מצויים תחת סמכות המועצות הדתיות וכפופים לפסיקות הרבנות הראשית. הלכה למעשה מופעלים המקוואות על ידי בלניות (ומקוואות גברים על ידי בלנים), כאשר אופן ניהול המקוואות ותפקידן של הבלניות אינם מוסדרים בחקיקה ראשית ואף לא משנית, אלא בנהלים פנימיים של המשרד לשירותי דת. אבקש להראות שעל אף קיומם של נהלים – שרובם בעלי אופי טכני – ניהול מערך המקוואות לוקה בחסר, דבר המעיד על רמת הפיקוח הנחותה עליו.

כאמור, מרבית הנהלים הפנימיים הם בעלי אופי טכני.¹⁵⁷ כך, למשל, הם נוגעים לחיטוי המקוואות,¹⁵⁸ החזקה מונעת של מערכות המקווה כדי למנוע היווצרות תקלות (אוורור חדרי המקווה, שימון מנועי מערכת ההסקה, שחרור לחץ אוויר בשסתומי הצנרת),¹⁵⁹ תדריך לעזרה ראשונה במקוואות¹⁶⁰ וכן הוראות לתליית שילוט במקוואות בדבר תעריפי האגרות ושעות הפתיחה.¹⁶¹

ואולם, למרות קיומם של נהלים שעניינם תחזוקת המקוואות והקפדה על תנאים תברואתיים – וכזכור מקוואות ציבוריים דורשים רישיון עסק ונתונים לפיקוח של משרד הבריאות – מידת הציות לנהלים אלה מוטלת בסימן שאלה. כך, למשל, נמצא במחקר שנערך בשנת 2015 בנוגע ל-481 מקוואות (מתוך 757 שהופעלו דאז בישראל) כי כ-75% אינם פועלים עם רישיון עסק בתוקף.¹⁶²

כעולה מכתבה שפורסמה ב-2020, נמסר מהמשרד לשירותי דת כי רק ל-33.38% מתוך 776 מקוואות ציבוריים יש רישיון עסק. ל-85% מיתר המקוואות לפחות אין רישיון עסק, ולגבי היתר לא נמסר המידע המבוקש. בירושלים ל-4% מהמקוואות בלבד יש רישיון עסק. לפי דו"ח פנימי של משרד הבריאות משנת 2019, רק 29% מהדגימות שנדרשות על פי חוק¹⁶³ נלקחו בפועל. לא זו בלבד, אלא אף נטען באותו דו"ח כי איכות הדגימות מוטלת בספק, וזאת מכיוון שהן נלקחות בשעות הבוקר, כאשר המקוואות אינם מופעלים, בניגוד לדרישת התקנות שהדגימה תיעשה במהלך שעות הפעילות.¹⁶⁴

המשרד לשירותי דת התנער מאחריות ביחס לאמור בכתבה באומרו כי "מבקר המדינה קבע בדו"ח שלו בנושא מקוואות כי על הרשות המקומית מוטלת האחריות על קבלת והוצאת רישיון עסק למקוואות. המשרד לשירותי

¹⁵⁷ על נהלים בעלי אופי מהותי, דהיינו יחסי בלנית טובלת, ועל יישומם בפועל עמדתי בפרקים הקודמים.
¹⁵⁸ חוזר מנכ"ל המשרד לענייני דתות נג/4, 12-13 (22.8.1993) (להלן: חוזר מנכ"ל נג/4); חוזר מנכ"ל המשרד לענייני דתות נז/3, 14 (14.8.1997); חוזר מנכ"ל המשרד לענייני דתות נח/2, 20-21 (23.6.1998); חוזר מנכ"ל המשרד לענייני דתות סא/2, 24 (1.7.2001).
¹⁵⁹ חוזר מנכ"ל המשרד לענייני דתות 87/5, 15-16 (29.9.1987); חוזר מנכ"ל המשרד לענייני דתות 91/1, 16-18 (7.1.1991); חוזר מנכ"ל המשרד לענייני דתות נג/2, 19-20 (7.2.1992); חוזר מנכ"ל המשרד לענייני דתות נז/1, 22-23 (29.12.1996).
¹⁶⁰ חוזר מנכ"ל המשרד לענייני דתות 92/2, 18-24 (10.3.1992).
¹⁶¹ חוזר מנכ"ל המשרד לענייני דתות 2, 5 (1.11.1982); חוזר מנכ"ל המשרד לענייני דתות נג/3, 9 (17.5.1993).
¹⁶² ראו אחרקויין, פינקלשטיין ושוורץ, לעיל ה"ש 12, בעמ' 9, 65-70.
¹⁶³ תקי' 27(4) ו-29 לתקנות רישוי עסקים (תנאי תברואה נאותים למקוואות טהרה), התשנ"ט-1999.
¹⁶⁴ תקי' 29(ב) לתקנות רישוי עסקים (תנאי תברואה נאותים למקוואות טהרה). לדיווח על אודות דו"ח משרד הבריאות ראו אהרן רבינוביץ "המקוואות הוחרגו בזמן הקורונה, אף שדו"ח ממשלתי קבע כי התברואה בהם ירודה" **הארץ** (22.4.2020) <https://www.haaretz.co.il/news/health/2020-04-22/ty-article/premium/0000017f-f7de-d460-aff-ffffe032a0000>

דת פעל ופועל בעניין למרות שהדבר לא מחובתו¹⁶⁵. אומנם נכון הוא שלפי חוק רישוי עסקים, התשכ"ח-1968 רשות הרישוי בתחומיה של רשות מקומית תהיה ראש הרשות המקומית,¹⁶⁶ ולכן הוא הגורם האחראי על רישיון העסק. ואולם, אין בכך כדי לנער את אחריות המשרד לשירותי דת. ראשית, בדו"ח מבקר המדינה משנת 2003 הונחה משרד הדתות (שהפך לימים למשרד לשירותי דת) "לבדוק את הנושא בכל המועצות הדתיות ולבחון דרכים שיאפשרו לה "לתפעל את המקוואות על פי דרישות החוק"¹⁶⁷. שנית, נוהלי המשרד לשירותי דת עצמם אינם קובעים כי האחריות להוצאת רישיון עסק מוטלת על הרשות המקומית, אלא רק כי רישיון העסק ניתן מטעם הרשות המקומית.¹⁶⁸ יתרה מזאת, הנהלים עצמם מורים כאמור על תחזוקה שוטפת של המקוואות, הכוללת בין היתר חיטוי המקוואות.¹⁶⁹ מכאן, שהמשרד לשירותי דת והמועצות הדתיות אינם יכולים להתנער מאחריותם להקפיד על תנאי תברואה נאותים במקוואות.

בשנת 2021 נערך סקר נוסף על ידי משרד הבריאות במקוואות, שבמהלכו נדגמו 121 בורות טבילה במקוואות הטהרה הציבוריים, מתוכם 116 במקוואות נשים, במהלך שעות הפעילות של המקוואה. מתוצאות הסקר עולה כי 90% מהמקוואות שנבדקו אינם עומדים בדרישות ערכי הסף שבתקנות. כמו כן, נמצא כי ברוב בורות הטבילה אחוז הכלור החופשי אינו תקין. מסקנת הדו"ח היא שאיכות המים במקוואות שנדגמו בסקר אינה משיגה רצון, וכי כוח האדם המפעיל את המקוואות אינו מיומן דיו.¹⁷⁰

דוגמה מהעת האחרונה להיעדר הפיקוח וחוסר ההתערבות מצד משרדים ממשלתיים אחרים היא הדיון סביב פתיחת מקוואות הנשים עם תחילת התפרצות מגפת הקורונה בחודש מרץ 2020. באותם ימים, הוטלו מגבלות התקהלות חמורות על ידי משרד הבריאות, שאליהן הצטרפו אף הנחיות מטעם הרבנים הראשיים לישראל. כך, למשל, הוגבל מספר המתפללים בבתי כנסת תוך שמירת מרחק של שני מטרים בין המתפללים,¹⁷¹ ומי שנדבק בקורונה הונחה לענות לשיחה מקופת החולים בשבת.¹⁷² פתיחת מקוואות גברים נאסרה.¹⁷³ ואולם, בכל הנוגע למקוואות נשים פורסמה הנחיה המורה שלאחר התייעצות עם משרד הבריאות "מקוואות הטהרה עומדים בכל התנאים הנדרשים ואין כל חשש חלילה להיפגע או להדבק. מקוואות מחוטאים ומפוקחים כראוי"¹⁷⁴ כמו כן,

¹⁶⁵ שם.

¹⁶⁶ ס' 5(א)(1) לחוק רישוי עסקים, התשכ"ח-1968.

¹⁶⁷ מבקר המדינה פיקוח רשויות מקומיות על פעולות למניעת מפגעי בטיחות ותברואה במקוואות שבתחומן (2003).

¹⁶⁸ חוזר מנכ"ל 87/2, לעיל ה"ש 143, בעמ' 9; חוזר מנכ"ל 91/6, לעיל ה"ש 143, בעמ' 12.

¹⁶⁹ חוזר מנכ"ל ג/4, לעיל ה"ש 158, בעמ' 12-13.

¹⁷⁰ משרד הבריאות "סקר ארצי לבחינת איכות מי הטבילה במקוואות - פברואר - מאי 2021" (12.10.2021)

[https://www.gov.il/BlobFolder/reports/bathing-mikve-feb-may-2021.pdf](https://www.gov.il/BlobFolder/reports/bathing-mikve-feb-may-2021/he/files_publications_units_environmental_health_bathing_mikve-feb-may-2021.pdf)

¹⁷¹ הנחיית הרב הראשי לישראל שה-635 שפ "תפילה במנין בבית הכנסת" (19.3.2020) https://www.gov.il/BlobFolder/news/meida_rabanut_korona/he/corona.pdf;

¹⁷² הנחיית הרבנות הראשית לישראל שה-371 שפ "עת צרה היא ליעקב" (25.3.2020)

https://www.gov.il/BlobFolder/news/meida_rabanut_korona/he/corona_4.pdf תפילות 20% בענין 20% תפילות.

¹⁷³ הנחיית הראשון לציון הרב הראשי לישראל 871-25-2 פ' "לשאלת רבים - תפלות בשבת" (19.3.2020)

https://www.gov.il/BlobFolder/news/meida_rabanut_korona/he/corona_20%תפילותבשבת20%קורונה.pdf

¹⁷⁴ הנחיית הרבנות הראשית לישראל שה-372 שפ "הנחיות הלכתיות ערב חג הפסח תש"פ" (31.3.2020)

https://www.gov.il/BlobFolder/news/corneavirassessments/he/corona_8.pdf (להלן: הנחיות הלכתיות ערב חג הפסח).

¹⁷⁴ הנחיית הרבנות הראשית לישראל שה-359 שפ "טבילת טהרה לנשים" (17.3.2020)

https://www.gov.il/BlobFolder/news/meida_rabanut_korona/he/corona.pdf טבילת 20% טהרה 20% לנשים.

הפצירו בנשים שלא להישמע להצעות לטבילות חלופיות, כגון באמבטיה ביתית, וקבעו כי "כל עוד לא טבלה במקוה כשר הרי היא כנידה גמורה ואסורה לבעלה".¹⁷⁵

בד בבד, פורסמו הנחיות מטעם המשרד לשירותי דת הכוללות דגשים לטבילת נשים בתקופת הקורונה. בכלל זה הוצע כי נשים תבואנה מוכנות לטבילה על מנת לצמצם את השהות במקוה ותתאמנה את שעת הגעתן למקוה. בנוסף, הונחו הבלניות לחטא את המשטחים, הכלים הסניטריים, ידיות הדלתות ומעקות האחיזה בין טובלת לטובלת ולהקפיד על החלפת המים וכמות הכלור בבורות הטבילה בהתאם להנחיות משרד הבריאות.¹⁷⁶

ברם, היו שטענו כי נהלים אלו אינם מספיקים על מנת להתמודד עם הסכנות הכרוכות שבטבילת נשים בימי הקורונה. דברים אלו התבססו על הפיקוח הירוד על מערך המקוואות כפי שהוצג לעיל. שתי מורות הלכה, הרבנית ד"ר חנה אדלר לזרוביץ' והרבנית שרה סגלכץ, העידו כי משיחות שקיימו עם בלניות בשטח במהלך תקופת הקורונה עולה שניטור המים וחיטויים נעשה על ידי הבלניות לבדן, וכי הפיקוח הוא מצומצם למדי – אחת לשנה ביישובים קטנים ואחת לחודש בערים הגדולות, זאת בניגוד לבריכות שחייה למשל.¹⁷⁷ לאור זאת, סברו כי התנאים להבטחת תנאי תברואה נאותים במקוה בתקופת הקורונה אינם ישימים וקראו לציבור הטובלות להימנע משימוש במקוה לאור הסכנות הכרוכות בכך להן עצמן ולציבור כולו.¹⁷⁸

בנוסף, פורסמה הצעת מדיניות מטעם עמותת עתים לאופן תפעול המקוואות בצל התפשטות מגפת הקורונה שהציעה בין היתר להרחיב את שעות פעילות המקוואות על מנת לרווח בין הטובלות, להטיל את האחריות לחיטוי המקוואות על אנשי מקצוע בעלי מומחיות רלוונטית, להגביר את בדיקת תקינות הכלור במים ועוד.¹⁷⁹ המלצות אלו לא אומצו על ידי המשרד לשירותי דת, ובכלי התקשורת דווח על טובלות רבות שאובחנו כנשאות של הנגיף וכתוצאה מכך טובלות רבות נוספות נדרשו להיכנס לבידוד.¹⁸⁰ כמו כן, פרסם המשרד לשירותי דת כי ישנה ירידה של 16.8% במספר הטובלות בכלל חלקי הארץ.¹⁸¹

לכאורה, ניתן לראות במגמה של חוסר הפיקוח על המצב התברואתי במקוואות אנומליה לעומת הפיקוח הנכפה על הנשים הטובלות. ניתן אולי להסביר פיקוח חלקי זה בתאוריה של מארי דוגלאס. לדידה, בחברות המאופיינות במערכת בעלת סימבוליות רבה ובלחץ חברתי המופעל על הפרט, ניתן לראות את הקטגוריות הסימבוליות כבעלות מעמד אלוהי. המשמעות היא כי ישנה הפרדה ברורה בין הפרטי – הגוף האורגני – לבין הציבורי, הנושא

¹⁷⁵ שם. הדברים האמורים נכתבו בעקבות דבריו של הרב חיים אמסלם, לשעבר ח"כ מטעם מפלגת ש"ס, שנכתבו בפרוט ברשת החברתית פייסבוק מיום 17.3.2020 ולפיהם יש לשקול את האפשרות כי נשים תטבולנה באמבטיה ביתית אם יעמדו במספר תנאים. ראן חיים אמסלם פייסבוק <https://www.facebook.com/100006277754255/posts/pfbid02kaapPiJfVURnFmCc74ajrWtmVuXsBEXca3FLGLADLn7nvg6vwUPx1Aof4ZqcusGhl/?app=fbl>

¹⁷⁶ הנחיות המשרד לשירותי דת "איכות המים במקוואות" (14.6.2020) <https://www.gov.il/BlobFolder/news/uidelinesforaptismofomen/hemim20במקוואות20.pdf>; הנחיות הלכתיות ערב חג הפסח, לעיל ה"ש 173.

¹⁷⁷ חנה אדלר לזרוביץ' ושרה סגלכץ "גילוי דעת בנושא הטבילה במקוואות – ונשמרתן מאוד לנפשותיכן" גלויה (20.3.2020) <https://gluya.org/wp-content/uploads/2020/03/coronamikveh.pdf>

¹⁷⁸ שם; Tsipy Ivri & Sarah Segal-Katz, *Purity's dangers: At the Interstices of Religion and Public Health in Israel*, in *VIRAL LOADS* 384, 396–400 (2021).

¹⁷⁹ שרה וינברג "הצעת מדיניות תברואתית במקוואות בצל התפשטות נגיף הקורונה" עתים (24.3.2020) <https://www.itim.org.il/wp-content/uploads/2020/03/hetzet-mediניות-tברואתית-במקוואות-בצל-נגיף-הקורונה.pdf>

¹⁸⁰ Ivri & Segal-Katz, לעיל ה"ש 178, בעמ' 385, 393–394.

¹⁸¹ סטאטוס הפעלת מקוואות נשים, לעיל ה"ש 46.

את חובות הטומאה והטהרה. במערכת זו אין מקום לפרט, לגופו, להיגיינה שלו, אלא הוא נתפס כאובייקט בתוך הריטואל.¹⁸² תפיסה זו מתיישבת עם הטענה של סוזן סרד שהוצגה לעיל, הרואה בגוף האישה הטובל סימבול חברתי, להבדיל מפרט אישי. מכאן שבכל הקשור לעצם הריטואל – הטבילה שהיא המעשה הקולקטיבי – הפיקוח הוא הדוק ככל שניתן. לעומת זאת, בכל הקשור לתנאי התברואה, שהם צורכיהן הפרטיים של נשים, הרי שהממסד הדתי מתנער מאחריותו.

פרק ה – מילוי החללים בהסדרה המשפטית

תת־פרק ה.1 – המחוקק במוקד קבלת ההחלטות

בעבודה זו ביקשתי להצביע על החללים שבהסדרה המשפטית של מקוואות הטהרה הציבוריים. חללים אלו בולטים כפי שהראיתי הן לאור ההסדרה המשפטית הקיימת, שאינה מסדירה דייה את תחום הפעלת המקוואות בידי בלניות, הן בהתחשב בתוצאות המחקר האמפירי המצביעות על ליקויים ועל כך ששנים הנוהגות לטבול נפגעות מיחס הבלניות כלפיהן. בראש ובראשונה, כמובן, ראוי לו למחוקק לשים דעתו לבעיות הקיימות ולהסדיר את נושא תפעול המקוואות, אופן ההתנהלות בהם ואופני האכיפה השונים בחקיקה ראשית ומשנית.

זה המקום להדגיש כי המחוקק לא קפא על השמרים, והוגשו ארבע הצעות חוק פרטיות, דומות בעיקרן האחת לשנייה, לאורך הכנסות האחרונות, שעניינן תיקון לחוק שירותי הדת היהודיים על מנת להסדיר את תפעול מקוואות הטהרה.¹⁸³ הצעות חוק אלו, שעל אחת מהן צוין כי נוסחה בסיוע עמותת "עתים",¹⁸⁴ לא הבשילו לכדי חקיקה ואף לא הועברו לדיון בוועדות.

מבחינת תוכן מציעות הצעות החוק כי יתווסף סעיף ובו ייקבע כי "אופן הטבילה במקווה טהרה יתבצע לפי מנהגה של הטובלת ואין להפנות לטובלת שאלות הנוגעות לצנעת חייה האישיים או לבצע בדיקות ללא הסכמתה המפורשת".¹⁸⁵ בהמשך קובעות הצעות החוק מנגנון המאפשר לתבוע בגין עוולה אזרחית בשל הפרת ההוראה האמורה, וכי בית המשפט רשאי לחייב את המועצה הדתית שבתחומה מופעל מקווה הטהרה לשלם פיצוי שלא יעלה על 50,000 ש"ח, בלא הוכחת נזק.¹⁸⁶ דברי ההסבר להצעות החוק מפרטים כי נשים נאלצות לעבור בדיקות ולהשיב על שאלות (לרבות שאלות על אודות מועד הווסת, אופן הטבילה והניקיונות והבדיקות שערכו) על ידי הבלניות באופן החודר לצנעת חייהן האישיים ופוגע באוטונומיה הדתית שלהן. כמו כן, מדגישות הצעות החוק

¹⁸² MARY DOUGLAS, NATURAL SYMBOLS: EXPLORATIONS AND COSMOLOGY 145–147 (1996).

¹⁸³ הצעת חוק שירותי הדת היהודיים (תיקון – טבילה במקוואות טהרה), התשע"ד–2013, פ/1988/19; הצעת חוק שירותי הדת היהודיים (תיקון – תפעול מקוואות טהרה), התשע"ד–2013, פ/2397/19; הצעת חוק שירותי הדת היהודיים (תיקון – תפעול מקוואות טהרה), התשע"ה–2015, פ/381/20; הצעת חוק שירותי הדת היהודיים (תיקון – תפעול מקוואות טהרה), התש"ף–2020, פ/1781/23. ¹⁸⁴ דברי הסבר להצעת חוק שירותי הדת היהודיים (תיקון – תפעול מקוואות טהרה), התשע"ה–2015, פ/381/20 (להלן: דברי הסבר להצעת חוק שירותי הדת היהודיים 2015).

¹⁸⁵ ראו ס' 14ג(ב) להצעת חוק שירותי הדת היהודיים (תיקון – תפעול מקוואות טהרה), התשע"ד–2013, פ/2397/19; ס' 14ג(ב) להצעת חוק שירותי הדת היהודיים (תיקון – תפעול מקוואות טהרה), התשע"ה–2015, פ/381/20; ס' 14ה(ב) להצעת חוק שירותי הדת היהודיים (תיקון – תפעול מקוואות טהרה), התש"ף–2020, פ/1781/23. בהצעת החוק הראשונה שהונחה על שולחן הכנסת סעיף זה הופיע ללא תיבת המילים "ולא לבצע בדיקות", ראו ס' 14ג(א) להצעת חוק שירותי הדת היהודיים (תיקון – טבילה במקוואות טהרה), התשע"ד–2013, פ/1988/19.

¹⁸⁶ ראו ס' 14ג(ג)–ס' 14ג(ד) להצעת חוק שירותי הדת היהודיים (תיקון – תפעול מקוואות טהרה), התשע"ד–2013, פ/2397/19; ס' 14ג(ג)–ס' 14ג(ד) להצעת חוק שירותי הדת היהודיים (תיקון – תפעול מקוואות טהרה), התשע"ה–2015, פ/381/20; ס' 14ה(ג)–ס' 14ה(ד) להצעת חוק שירותי הדת היהודיים (תיקון – תפעול מקוואות טהרה), התש"ף–2020, פ/1781/23. בהצעת החוק הראשונה שהונחה על שולחן הכנסת לא נקבע כי הפיצוי ישולם על ידי המועצה הדתית, דבר שהותיר פתח לאפשרות כי הבלנית שהפרה את הוראת החוק תשלם את הפיצוי, ראו ס' 14ג(א) להצעת חוק שירותי הדת היהודיים (תיקון – טבילה במקוואות טהרה), התשע"ד–2013, פ/1988/19. אתייחס בהמשך הפרק להטלת האחריות על מזיק עקף והחשיבות שיש בדבר.

כי השאלות והבדיקות נערכות פעמים רבות כאשר הנשים עטופות במגבת בלבד. עוד הודגש כי הבלניות מופקדות על תפעול המקוואות מטעם המועצות הדתיות, מקבלות הוראות מהמשרד לשירותי דת ומתייעצות עם הרבנות המקומית בשאלות הלכתיות. כעולה מדברי ההסבר, מטרת מנגנון התביעה הנזיקי היא להגן על פרטיות הטובלות במטרה למנוע מקרים חוזרים.¹⁸⁷

הנה כי כן, הצעות החוק כוללות בעיקרן שתי הוראות. האחת, הוראת האוטונומיה של האישה הטובלת; והשנייה, מנגנון התביעה הנזיקי. להלן אבקש לעמוד על שתי הוראות אלו, על הבשורה הטמונה בהן, תוך בחינה ביקורתית מנקודת מבט פמיניסטית את מנגנון התביעה הנזיקי.

באשר להוראת האוטונומיה, הרי שהצעת החוק מציעה נוסח שאינו יכול להשתמע לשני פנים, ומשכך, אם תבשיל לכדי חקיקה, הרי שיש בה בשורה של ממש. להבדיל מנוסח הוראת החוק בחוזר המנכ"ל 2016 והשלטים שנתלו מכוחו במקוואות, הרי שההוראה בהצעת החוק אינה בעלת פנים כפולים: לאישה הטובלת ולה בלבד הזכות להחליט על גופה ועל טבילתה, זאת מבלי להזכיר כי לפי הפסיקה ההלכתית של הרבנות הראשית לישראל טבילה צריכה להיעשות בנוכחותה של בלנית. לפיכך, נוסח זה מעניק זכות פוזיטיבית לטובלת, מבלי להתעקש על צורך הלכתי לפקח על הטבילה ותוך הדגשה כי כל פעולה מצד בלנית צריכה להיעשות תוך הסכמתה המפורשת של הטובלת.

לא זו בלבד, אלא נוסח ההוראה בהצעת החוק מתפרס על ההיבטים השונים של זכויות האישה בעת טבילתה. לאישה הזכות והאוטונומיה לטבול לפי מנהגה, אין לחדור לפרטיות הטובלת באמצעות שאלות הנוגעות לצנעת חייה האישיים, ואין לפלוש לפרטיותה ולגופה באמצעות בדיקות, אלא אם נתנה את הסכמתה. הנה כי כן, בניגוד לפסק הדין שניתן בבג"ץ עתים, בעקבות הפשרה שהושגה בין הצדדים, ההוראה בהצעת החוק מתפרסת על מכלול זכויות האישה הטובלת, ולא נוגעת רק לשאלת נוכחות הבלנית. בנוסף, ניתן להניח כי הוראה רחבה זו בחקיקה ראשית תהיה בעלת השפעה ותשנה את יחס הבלניות לטובלות הלכה למעשה.

לצד כל אלו, מציעה הצעת החוק כאמור מנגנון נזיקי המאפשר לתבוע בעוולה אזרחית בגין הפרת זכויות הטובלת תוך שדיני הנזיקין חלים על כך. זאת ועוד, הצעת החוק מציעה כי התביעה תוגבל לפיצוי של עד 50,000 ש"ח שישולמו לטובלת על ידי המועצה הדתית שבתחומה נמצא המקווה האמור, אך זאת כאשר הטובלת אינה נדרשת להוכיח קיומו של נזק.

על מנת להעריך את המנגנון הנזיקי המוצע, אני סבורה כי יש לבחון אותו מנקודת מבט של הביקורת הפמיניסטית על דיני הנזיקין. כאן המקום לציין כי הביקורת הפמיניסטית בדיני הנזיקין נולדה באיחור, הרבה לאחר תחומי משפט אחרים ואף תחומי המשפט הפרטי. זאת, בין היתר, בשל העובדה כי דיני הנזיקין נתפסים כבעלי אופי מתקן של מערך הזכויות הקונקרטי של הצדדים המסוימים לסכסוך. משכך, דיני הנזיקין אינם, לכאורה, הזירה לשקילת שיקולים שעניינם צדק מתקן בעל השלכות חברתיות ופוליטיות. ואולם, מאז החל

¹⁸⁷ דברי הסבר להצעת חוק שירותי הדת היהודיים (תיקון – טבילה במקוואות טהרה), התשע"ד–2013, פ/19/1988; דברי הסבר להצעת חוק שירותי הדת היהודיים (תיקון – תפעול מקוואות טהרה), התשע"ד–2013, פ/19/2397; דברי הסבר להצעת חוק שירותי הדת היהודיים 2015, לעיל ה"ש 183; דברי הסבר להצעת חוק שירותי הדת היהודיים (תיקון – תפעול מקוואות טהרה), התש"ף–2020, פ/23/1781.

הניתוח הפמיניסטי של דיני הנזיקין, החלו להיבחן השפעות דינים אלו על מעמדן של נשים ומקומן של נשים בהם.¹⁸⁸

הוראת האוטונומיה וההכרה בזכויות הכרוכה בה, כמו גם העובדה כי אישה הרואה את עצמה כנפגעת מהפרת אותה הוראה רשאית לתבוע במנגנון ייחודי, בוודאי משפרות את מעמדן של נשים ומכירות בפגיעה הייחודית שעשויה להתרחש בפלישה לפרטיות בעת טבילה במקווה. לצד זאת, על מנת להעריך את המנגנון הנזיקי המוצע, ראוי לבחון אותו ביחס לשתי שאלות: האם נשים תעשנה שימוש במנגנון המוצע ותתבענה בגין העוולה? אם כן, האם תהיה לכך השפעה מרתיעה מפני הפרות חוזרות?

באשר לשאלה הראשונה אם נשים אכן תעשינה שימוש במנגנון התביעה, ראוי לזכור את הנסיבות האופפות את הטבילה ותביעה שכזו. ראשית, בחלק מהמקוואות הבלניות המפעילות את המקווה עשויות להיות בנות המקום, חברות בקהילה המקומית, היישוב או השכונה.¹⁸⁹ זאת ועוד, הבלניות מקבלת את הדרכתן, כפי שעולה גם מדברי ההסבר להצעות החוק, מהרבנות המקומית.¹⁹⁰ מערך יחסים זה עשוי להרתיע נשים מלהגיש תביעה נזיקית, בפרט ככל שחברי הקהילה חיים במעורבות גבוהה האחד עם השנייה. אומנם לפי ההצעות, תשלום הפיצוי ייעשה על ידי המועצה הדתית, דבר המעיד כי הבלנית אינה הנתבעת העיקרית, אך לשם הוכחת יסודות העוולה יידרש ככל הנראה להזכיר את ההפרה שנעשתה בידי הבלנית, דבר שעשוי להיתפס כהכפשת שמה בקרב הקהילה. כמו כן, ככל שהיא פעלה מתוך הנחיית הרבנות המקומית, ודברים אלו עולים במהלך שלב ההוכחות, הרי שהאישה התובעת עשויה למצוא את עצמה כמי שאף מכפישה את שמו של הרב המקומי. נסיבות אלו אינן באות כדי להצדיק הימנעות מתביעה נזיקית, אלא להצביע על קשיים אפשריים ותמריצים שליליים שיהיו לנשים הטובלות לתבוע בגין פגיעה שחוו.¹⁹¹

כמו כן, אף נשים שאינן מתגוררות בקהילה "צפופה" ואינן נרתעות מההשלכות החברתיות והקהילתיות שיש לתביעה הנזיקית עשויות להימנע משימוש במנגנון. כפי שהובהר בפתח המאמר, הטבילה, כאקט סיום לתקופת הנידה, היא אינטימית למדי ועל כן היא נעשית בצנעה.¹⁹² במהלך תקופת הנידה, כפי שפורט לעיל, בני הזוג מרוחקים זה מזה, והאישה עורכת בדיקות פולשניות לעצמה. ליל הטבילה שבא עם סיום תקופת הנידה נעשה לאחר הכנות קפדניות ותוך מתח וציפייה להתאחדות מחודשת של בני הזוג.¹⁹³ נסיבות אלו עשויות למנוע מנשים להיחשף ולחשוף את פרטי נידתן וטבילתן.¹⁹⁴

¹⁸⁸ יפעת ביטון "תולדות הניתוח הפמיניסטי של דיני הנזיקין: חשיפתם, שינוים, הרחבתם" המשפט טז 53, 55-58, 74-75 (התשע"א).

¹⁸⁹ קרן חדרטאוב "שכר זעום, עבודה שוחקת" גלויה (6.2.2020) <https://gluya.org/work-balanut>.

¹⁹⁰ ראו לעיל הי"ש 183.

¹⁹¹ בהקשר זה ראוי להשוות לנתונים על אודות תלונות מכוח חוק למניעת הטרדה מינית, התשנ"ח-1998, המופנות נגד מעסיקים. ככלל, נמצא כי נשים התמהמהו מהגשת תביעה אזרחית מכוח החוק, אשר דורשת גיוס משאבים, הכנת תביעה ומציאת עורך דין. כמו כן, כאשר התביעה הופנתה כלפי מעסיק, נשים התמהמהו מלהגיש את התביעה. ניתן להניח כי הדבר קשור למערכת היחסים בין המתלוננת למקום עבודתה וכן מול מקומות עבודה פוטנציאליים אחרים באותו שוק. ראו: אורית קמיר ואח' "החוק למניעת הטרדה מינית במערכות המשפט והמשמעת: נתונים מן העשור הראשון" "המשפט ברשת": זכויות אדם: מבזקי הארות פסיקה ב 13, 36-38 (2014).

¹⁹² ראו לעיל הי"ש 121.

¹⁹³ ראו בהרחבה בתת-פרק ב.1 לעיל.

¹⁹⁴ כנתון להשוואה ניתן להתייחס אף בהקשר זה לחוק למניעת הטרדה מינית. אף על פי שהחוק הביא לבשורה עצומה, הרי שנשים רבות נמנעות מלתבוע מכוחו, או להתלונן במשטרה, וזאת בשל אינעימות, בושה, חשש מהאשמות ומבוכה. בהקשר זה ראו אורית קמיר "החוק הישראלי למניעת הטרדה מינית – איפה אנחנו במלאת לו עשור?" משפט ועסקים ט 9, 64-71 (2008).

לצד אלו יש להדגיש כי הצד המהפכני שבהצעת החוק נעוץ בעובדה שהוא מאפשר לתבוע בגין חוויה נשית מובהקת – פגיעה באוטונומיה וחדירה לצנעת הפרט בעת הטבילה במקוואות ציבוריים. החוק מכיר בחשיפה, בחדירה ובפגיעה שעשויה להתרחש בעת הטבילה על ידי גורמים חיצוניים ורואה בכך איסור המחייב פיצוי. למעלה מכך, החוק כאמור מכיר באפשרות מתן הפיצוי, אף ללא הוכחת הנזקים שהטובלת נושאת כתוצאה מהפרת זכויותיה, דבר המעיד כי עצם החשיפה, השאלות החודרות והבדיקות הוא דבר שנחשב כמזיק היוצר נזק בר הכרה. מאפיינים אלו דומים במהותם למנגנון הפיצוי בגין עוולה אזרחית מכוח החוק למניעת הטרדה מינית.¹⁹⁵ אף חוק זה הכיר לראשונה בחוויה נשית מובהקת – הטרדה מינית – כעוולה אזרחית ובאפשרות הפיצוי בלא הוכחת נזק.¹⁹⁶

זאת ועוד, באשר לאופן הפיקוח ויעילות המערך המוצע, ראוי להתייחס לעובדה כי חיוב הפיצוי יוטל על המועצה הדתית המפעילה את המקווה, ולא על הבלנית שהפרה את הוראת החוק. מערך זה יש בו כדי לשנות את מאזן הכוחות בין הטובלת לבין הבלנית ומי שממונה עליה (המועצה הדתית, הרבנות המקומית והראשית והמשרד לשירותי דת). התפיסה מעבירה את המוקד מבלנית אשר הפרה את ההוראה, אל עבר המועצה הדתית שהפרה את חובתה לתדרך בצורה הנאותה את הבלניות הפועלות מטעמה ולפיכך הסבה לטובלת נזק. הצעה זו מכירה באפשרות כי הבלנית עצמה עשויה להימצא במתח בין רצון הטובלת לבין פסיקות הלכתיות שהורו לה דמויות רבניות שאליהן היא מחויבת.¹⁹⁷ תחת זאת, הצעת החוק מכירה באחריות המועצה הדתית להעסיק בלניות בעלות ההכשרה המתאימה.¹⁹⁸ יוער כי השתתפות אחריות על גורמים מערכתיים-ציבוריים, שאינם המזיקים הישירים, היא אחת מהתמורות שהשיגה הביקורת הפמיניסטית על דיני הנזיקין. באופן זה, ניתן להטיל אחריות נזיקית על מזיק עקיף מתוך ראייה כוללת של יחסי הכוח בחברה, המתחשבת בעובדה כי הבלנית עצמה עשויה להיות כפופה לנהלים ולפיקוח ומשיבה את האחריות לידי המועצות הדתיות.¹⁹⁹

מכל האמור לעיל, אני סבורה כי לאור החסך המשפטי שנוצר בכל הנוגע להסדרת תפעול המקוואות הציבוריים והפגיעות הקשות שמתרחשות מכוחו, עיגון זכויות הטובלת בחקיקה ראשית עשוי להוות צעד משמעותי לתיקון המעוות. כמו כן, מנגנון תביעה נזיקי המאפשר לתבוע בגין הפרת זכויות הנשים במקוואות ולהטיל את האחריות על הגורם המאסדר – המועצות הדתיות – עשוי אף הוא, בהינתן שנשים אכן תעשינה בו שימוש, להגביר את הפיקוח ולהוביל להסדרה טובה יותר על ידי המועצות הדתיות. בהקשר זה, יצוין כי הצעות החוק מתמודדות עם הסוגיה הנובעת ביותר בתחום הסדרת המקוואות – הענקת זכויות לנשים הטובלות. יחד עם זאת, הן אינן נענות לחללים נוספים שחשפתי בהסדרת המקוואות במסגרת עבודה זו. חללים אלו באים לידי ביטוי למשל בפיקוח על הסטנדרטים התברואתיים במקוואות. בהקשר זה, מעבר להגברת האכיפה על ידי משרדי הממשלה השונים, אני סבורה כי חקיקה שעיקרה פיקוח ושמירה על התנאים התברואתיים הנאותים עשויה אף היא לשפר את תפעול המקוואות. ואולם, כל צרה לשעתה, כצעד ראשון במעלה בחשיבותו יש להגן על זכויות הטובלות.

¹⁹⁵ ס' 6 לחוק למניעת הטרדה מינית.

¹⁹⁶ ביטון, לעיל ה"ש 188, בעמ' 63–64.

¹⁹⁷ חדד-טאוב, לעיל ה"ש 189.

¹⁹⁸ יוער כי חובת ההכשרה של בלניות ומתן הכשרות מטעם המשרד לשירותי דת נולדו רק בשנים האחרונות. ראו חוזר מנכ"ל 2016, לעיל ה"ש 91, בעמ' 32–33; חוזר מנכ"ל המשרד לשירותי דת ע"ח/2 "נהלים והנחיות להכשרת בלניות" (28.8.2018); "תכנית הכשרה לבלניות" המשרד לשירותי דת (15.7.2019) <https://www.gov.il/he/Departments/General/balanyot>

¹⁹⁹ ביטון, לעיל ה"ש 188, בעמ' 78–82.

תת־פרק ה.2 – נשים כבעלות ידע במוקדי קבלת החלטות

לצד תיקון ברובד החקיקתי, נדמה כי הוא יכול להיעשות בד בבד גם בכיוון נוסף – שילוב נשים בעמדות קבלת החלטות בנוגע להסדרת תפעול המקוואות. בפרק זה אציג את הבעיה הקיימת בייצוג נשים במועצות הדתיות, על הצעדים שנעשו לתיקון הבעיה ועל התרומה המשמעותית שתהיה בשילובן.

במציאות המשפטית הנוכחית, אומנם הטובלת נתקלת במקוואות בנשים בלבד – הבלניות – אך הלכה למעשה ההסדרה המשפטית הנוכחית מונחית על ידי גברים. הגופים שאחראים על המקוואות (לפחות לכאורה, כפי שהוצג בפרקים הקודמים) הם המועצות הדתיות והרבנות הראשית לישראל. מועצת הרבנות הראשית מורכבת מרבנים – דהיינו גברים – בלבד.²⁰⁰ לא זו אף זו, שיעור הנשים באספה הבוחרת לרבנות הראשית הוא נמוך מאוד. כך, למשל, בבחירות האחרונות בשנת 2018 לרבנות הראשית עמד מספר הנשים על חמש בלבד מתוך 120 חברי האספה הבוחרת.²⁰¹

אף במועצות הדתיות שיעור ייצוג הנשים לוקה בחסר. אומנם לפי הנחיית היועץ המשפטי לממשלה בכל מועצה דתית נדרש ייצוג של 30% לפחות של נשים,²⁰² ואולם כפי שהוצג בנייר עמדה של עמותת עתים משנת 2020, המציאות רחוקה מכך.²⁰³ כך עולה אף ממסמך שנערך מטעם מרכז המחקר והמידע של הכנסת לבקשת יו"ר הוועדה לקידום מעמד האישה ושוויון מגדרי, בעקבות דיון על אודות ייצוג נשים במועצות הדתיות, שהתקיים במהלך הכנסת ה-23.²⁰⁴ מטרת הדיון הייתה לדון בייצוגן של נשים במועצות הדתיות, בטרם הללו ימונו וייקבע הרכבן, מתוך ראייה כי בחירת ההרכבים תשפיע אף על בחירת יו"ר המועצה הדתית באופן שתיבחרנה נשים לתפקיד.²⁰⁵ במהלך הדיון הודגש כי שעה שנשים מופלות לרעה במערכת הדתית האורתודוקסית, מינוי נשים למועצות הדתיות, בהיותן גופים ציבוריים, עשוי ליצור איזון חברתי.²⁰⁶

הצורך והחשיבות בשילוב נשים בעמדות קבלת החלטות – בוודאי במקרים שבהם ההחלטות נוגעות לנשים ולחיהן עצמן – נועדו בראש ובראשונה כדי להטמיע נקודות מבט מגדריות בסוגיות מסוימות. שהרי פעמים רבות, גברים עשויים שלא לחשוב על צרכים טריוויאליים ויום יומיים של נשים. כך, למשל, התקבלה בשנת 2000 החלטה של מועצת הביטחון של האו"ם שלפיה יש לשלב נשים בפתרון סכסוכים ובתהליכי שלום, בין היתר בשל השפעת סכסוכים מזוינים על נשים וילדות, ובכלל זה אונס, זנות, עוני וכדומה.²⁰⁷ אף כיום בשנת 2022 מתן

²⁰⁰ ס' 4 לחוק הרבנות הראשית לישראל, התש"ם-1980.

²⁰¹ אריאל פינקלשטיין "הליך הבחירות לרבנות הראשית" המכון הישראלי לדמוקרטיה (29.11.2021) <https://www.idi.org.il/articles/36721>

²⁰² חוזר מנכ"ל המשרד לשירותי דת ע"ז "חידושם של הרכבי המועצות הדתיות – מתן ייצוג לנשים" (13.8.2017).

²⁰³ עמותת עתים "נשים במועצות הדתיות: נייר עמדה" עתים (2020) <https://www.itim.org.il/wp-content/uploads/2020/07/עמדה-נשים-במועצות-הדתיות-יולי-2020-פפ.pdf> (להלן: עמותת עתים "נשים במועצות הדתיות").

²⁰⁴ מרכז המחקר והמידע של הכנסת נתונים על שיעור הנשים המכהנות במועצות הדתיות (2020).

²⁰⁵ פרוטוקול ישיבה 6 של הוועדה לקידום מעמד האישה ולשוויון מגדרי, הכנסת ה-23 (6.7.2020) (להלן: פרוטוקול ישיבה 6 של הוועדה לקידום מעמד האישה).

²⁰⁶ שם, בעמ' 23.

²⁰⁷ S.C Res. 1325 (Oct. 31, 2000); ראו עוד על צורכיהן של נשים בעיתות אסון והקשר לשילוב נשים בעמדות קבלת החלטות: Payal K. Shaw, *Assisting an Empowering Women Facing Natural Disasters: Drawing From Security Council Resolution 1325*, in COLUM.J.GENDER & L.15, 712, 724–725 (2006).

תמיכה הנוגעת להיגיינה וסתית (לרבות חלוקת מוצרי היגיינה ומתן גישה למים נקיים) עבור נשים פליטות
ובמקומות מוכי אסון אינו מובן מאלין.²⁰⁸

דוגמה למאבקן של נשים למצוא את מקומן במוקדי קבלת החלטות על מנת להיטיב עם נשים ומעמדן בחברה
ניתן למצוא במאבק "לא נבחרות, לא בוחרות", תנועה חברתית אשר קמה בשנת 2012 ערב הבחירות לכנסת ה'
19 על רקע שחיקת מעמדן וזכויותיהן של נשים חרדיות. התנועה שמה לה למטרה כי נשים חרדיות תיבחרנה
לכנסת. אסתי רידר-אינדורסקי, אשר הצטרפה בשנת 2015 למאבק, מספרת בספרה כי הדרישה לייצוג פוליטי
של נשים חרדיות באה על מנת להגן על זכויותיהן שלהן עצמן, לתת קול להן עצמן – ציבור הנשים החרדיות,
ולענות על צורכיהן.²⁰⁹ זאת, במקום שבו לגברים יש מונופול על ההלכה ופרשנותה, אשר פעמים רבות מדי
מתפרשת לרעת האישה" ובכך פוגעת בזכויותיהן האמיתיות של נשים.²¹⁰

האמת תיאמר כי כבר הופיעו ניצנים של שינוי. לאורך השנים האחרונות הוגשה שורת הצעות חוק פרטיות
לתיקון חוק שירותי הדת היהודיים, כך שיוורה כי לפחות מחצית מחברי המועצה הדתית תהיינה נשים.²¹¹ כעולה
מדברי ההסבר להצעות חוק אלו, מכיוון שהמועצות הדתיות מעניקות שירות לכלל הציבור – גברים ונשים
כאחד, הרי שראוי כי ייצוגן של נשים יובטח,²¹² ומשכך הן חותרות להשגת ייצוג שוויוני של נשים במועצות
הדתיות. כפי שעולה מדברי ההסבר, ההצעות באות על רקע פסק דינו של בג"ץ אשר קבע כי אימינון של נשים
במועצות הדתיות הוא הפליה פסולה והורה על שילובן,²¹³ ואולם ייצוגן של נשים עדיין מועט. בהקשר זה ראוי
לציין כי קריאת דברי ההסבר של הצעות החוק הללו שהוגשו לאורך השנים מצביעה על מגמת שיפור: בעוד בשנת
2014 נכתב בדברי ההסבר כי מנתוני עמותת חדו"ש לחופש דת ושוויון עולה כי אחוז הייצוג של נשים מכלל חברי
המועצות עומד על 5%,²¹⁴ הרי שבשנת 2022 נתון זה עמד על 17%.²¹⁵ עוד יוער כי הצעות החוק האמורות אומנם

Our Refugee Crisis Response Must Prioritize Menstrual Health, Millie Brigaud, Zoha Siddiqui and Jahnvi Prabhala²⁰⁸
<https://msmagazine.com/2022/05/26/refugee-menstrual-health-humanitarian-aid-period-products-women-girls-ukraine-venezuela/> Ms. (May 26, 2022),

²⁰⁹ אסתי רידר-אינדורסקי ושאין נראות: פמיניזם חרדי המקרה של "לא נבחרות לא בוחרות" 62–63, 85 (2018).
²¹⁰ שם, בעמ' 70.

²¹¹ הצעת חוק שירותי הדת היהודיים (תיקון – ייצוג הולם לנשים במועצות דתיות), התשע"ד–2014, פ/2406/19; הצעת חוק שירותי
הדת היהודיים (תיקון – ייצוג הולם לנשים במועצות דתיות), התשע"ה–2015, פ/181/20; הצעת חוק שירותי הדת היהודיים (תיקון –
ייצוג הולם לנשים במועצות דתיות), התש"ף–2020, פ/1774/23; הצעת חוק שירותי הדת היהודיים (תיקון – ייצוג הולם לנשים
במועצות דתיות), התשפ"ב–2022, פ/3116/24.

הצעת החוק משנת 2022 הציעה אף לתקן את סעיף 6 לחוק. לפי סעיף 6(א) במקרים שבהם לא חודש הרכב של מועצה הדתית, ימנה
השר לשירותי דת שני חברים (ממונים) שימלאו את תפקיד המועצה, כאשר לאחד מהם יהיו סמכויות הכרעה. על פי הצעת החוק יעוגן
בס' 6(ב) לחוק שני הממונים יהיו גבר ואישה. הצעת החוק הגיעה על רקע דיונים בוועדה לקידום מעמד האישה ושוויון מגדרי
שבמהלכם התברר כי עקב מערכות הבחירות המרובות וממשלות המעבר, עד לחודש יולי 2020 לא מונתה מועצה דתית מאז פוזרו
המועצות הדתיות בשנת 2018, ולמעשה בכל הרשויות המקומיות מכהנים ממונים זמניים. כעולה מדיוני הוועדה וכמו כן ממסמך
מטעם מרכז המחקר והמידע של הכנסת, מתוך 130 ממונים ברשויות המקומיות מכהנות 9 נשים בלבד (כ-3% בלבד), מתוך 4 בלבד
בעלות סמכויות הכרעה. ראו פרוטוקול ישיבה 6 של הוועדה לקידום מעמד האישה, לעיל ה"ש 205, בעמ' 4, 8. ראו גם עמותת עתים
"נשים במועצות הדתיות", לעיל ה"ש 203.

²¹² דברי הסבר להצעת חוק שירותי הדת היהודיים (תיקון – ייצוג הולם לנשים במועצות דתיות), התשע"ד–2014, פ/2406/19 (להלן: "להלן:
דברי הסבר להצעת חוק שירותי הדת היהודיים 2014"); דברי הסבר להצעת חוק שירותי הדת היהודיים (תיקון – ייצוג הולם לנשים
במועצות דתיות), התשע"ה–2015, פ/181/20; דברי הסבר להצעת חוק שירותי הדת היהודיים (תיקון – ייצוג הולם לנשים
במועצות דתיות), התש"ף–2020, פ/1774/23; דברי הסבר להצעת חוק שירותי הדת היהודיים (תיקון – ייצוג הולם לנשים במועצות
דתיות), התשפ"ב–2022, פ/3116/24 (להלן: "דברי הסבר להצעת חוק שירותי הדת היהודיים 2022").

²¹³ בג"ץ 153/87 שקדיאל נ' השר לענייני דתות, פ"ד מב(2) 221 (1988).
²¹⁴ דברי הסבר להצעת חוק שירותי הדת היהודיים 2014, לעיל ה"ש 212.
²¹⁵ דברי הסבר להצעת חוק שירותי הדת היהודיים 2022, לעיל ה"ש 212.

לא הבשילו לכדי חקיקה, ואולם הצעת חוק דומה, המבקשת לקבוע ייצוג נשי של לפחות מחצית מהמועצה, הונחה אף על שולחן הכנסת הנוכחית.²¹⁶ היד – לתיקון הייצוג הלוקה של נשים במועצות הדתיות – עודנה נטויה.

זאת ועוד, בחודש מאי 2021 הוגשה עתירה שבה נטען כי הוראת היועץ המשפטי לממשלה שתכליתה ייצוג הולם של נשים במועצות הדתיות אינה מיושמת בפועל בידי המועצות הדתיות, וזאת חרף העובדה שחלפו חמש שנים מאז שניתנה.²¹⁷ בית המשפט מחק את העתירה, וזאת בשל העובדה כי היא מיצתה את עצמה. כפי שמפורט בפסק הדין, מאז הוגשה העתירה, הושבעה ממשלה חדשה ומתן כהנא מונה כשר לשירותי דת. מיד עם כניסתו לתפקיד הודיע הוא על קידום רפורמה שמטרתה לשלב נשים בתפקידי מפתח במועצות הדתיות ופירט על אודות הצעדים שנעשו במסגרת הרפורמה. לפי הנתונים שפורטו בפסק הדין, מאז החלה הרפורמה מינה השר ממונים ב־50 מועצות הדתיות, מתוכן ב־32 מועצות מכהנות נשים כממונות (כאשר ישנן ממונות שמכהנות ביותר ממועצה דתית אחת).²¹⁸ זאת ועוד, כפי שעלה מהודעת המשרד לשירותי דת, במסגרת הרפורמה פעל השר אף לקידום נשים לעמדת יו"ר המועצות הדתיות.²¹⁹

לשילוב נשים בעמדות קבלת החלטות במועצות הדתיות יכולה להיות השפעה ישירה על אופן ניהול המקוואות ותפעולם. כך אף עלה בכמה דיונים שהתקיימו בוועדות הכנסת. בדיונים שהתקיימו בוועדה לקידום מעמד האישה ולשוויון מגדרי צוין כי בנושא שהוא במובהק נשי ונוגע לחוויה נשית יש לערב נשים במוקדי קבלת החלטות, ולא ייתכן כי הפיקוח מצוי בידי גברים לבדם.²²⁰ זאת ועוד, בדיון שהתקיים בוועדת הכספים על אודות שכר הבלניות, ציינה חברת הכנסת לשעבר שולי מועלם-רפאלי כי הקושי בתגמול הנחות של בלניות עבור עבודתן השוחקת קשור אף לעובדה שהלכה למעשה מי שאחראי ומחליט בכל הנוגע לתפעול מקוואות הנשים הם גברים. על כן, היא קראה לשינוי שיעניק את האחריות לתפעול המקוואות, לרבות נושא שכר הבלניות, לנשים.²²¹

ובכן, עדות להשפעה שעשויה להיות בשילוב נשים בעמדות קבלת החלטות על תפעול המקוואות ניתן לראות בעובדה הבאה: בכפר יונה נבחרה הילה חסן לפקוביץ בחודש יולי 2022 לתפקיד יו"ר המועצה הדתית. במסגרת תפקידה היא החלה בתליית שלטים במקוואות. ואולם, הפעם הנוסח בהם אינו מעורפל ואינו משתמע לשני צדדים. שלטים אלו מפרטים את זכויות האישה הטובלת. בין היתר, מודגש כי לכל אישה עומדת הזכות לפרטיות, לרבות טבילה ללא בלנית, וכי כל התערבות של בלנית תיעשה רק בהסכמת הטובלת.²²²

העצמת נשים בתחום המקוואות – הן שילובן בתפקידי קבלת החלטות, כגון במועצות הדתיות, הן במתן הכשרה מקצועית לבלניות, לרבות ידע הלכתי, תברואתי ופסיכולוגי – עשויה לתת מענה לחלק מהבעיות שנחשפו.²²³

²¹⁶ הצעת חוק שירותי הדת היהודיים (תיקון – ייצוג הולם לנשים במועצות הדתיות), התשפ"ג–2023, פ/1110/25.

²¹⁷ ראו לעיל ה"ש 202.

²¹⁸ בג"ץ 3320/21 חדו"ש – לחופש דת ושוויון נ' השר לשירותי דת (נבו 8.8.2022).

²¹⁹ "המועצות הדתיות בישראל – יותר נשים, יותר הרכבים" חדשות – המשרד לשירותי דת (6.4.2022) https://www.gov.il/he/departments/news/summary_of_appointments

²²⁰ פרוטוקול ישיבה 141 של הוועדה לקיום מעמד האישה ולשוויון מגדרי, הכנסת ה-20, 32–33, 36 (25.1.2017); פרוטוקול ישיבה 62 של הוועדה לקידום מעמד האישה, לעיל ה"ש 87, בעמ' 11, 26–27.

²²¹ פרוטוקול ישיבה 377 של ועדת הכספים, הכנסת ה-20, 13–14 (14.6.2016).

²²² ראו בדף הפייסבוק של הילה חסן לפקוביץ (8.8.2022) <https://www.facebook.com/NoVoiceNoVote/photos/a.752778054802006/5412239825522449/>

²²³ בהקשר זה ראו דבריה של נחמה שולמן בדיון שהתקיים בוועדה לקידום מעמד האישה ולשוויון מגדרי. לדבריה, יש הכוונה להותיר את הבלניות "בורות וקטנות", כאשר אין להן יכולת החלטה או העלמת עין, והן מצויות בחשש שאם תחרוגנה מכך הן תפוטרה. בדרך

כאמור, מקוואות, כ"אקס טריטוריה" של מדינת ישראל, דורשים הסדרה משפטית ענפה ואכיפה ממשית – כפי שהוצג בתת-הפרק הקודם. ברם, לצד זאת, מתן אפשרות לנשים לנהל את צורכיהן שלהן ולהיענות להן באופן מותאם עשוי לשפר את המציאות העגומה ומכל מקום נדרש אף לכשתהיה הסדרה משפטית.

פרק ו – סיכום

בעבודה זו ביקשתי להתחקות אחר ההסדרה המשפטית של מקוואות הטהרה בישראל ולחשוף את החללים שבה. לטענתי, חללים אלו, שבאים לידי ביטוי בנוסח המתפתל של חוזר המנכ"ל משנת 2016, בהימנעות בית המשפט להכריע לגוף הסוגיה העקרונית ובחוסר לקיחת האחריות על ניהול המקוואות בפועל, נפערים ופוגעים פגיעה אנושה בזכותן של נשים טובלות לאוטונומיה, לפרטיות ולכבוד. על מנת להבהיר את גודל הפגיעה בזכותן של נשים, ניסיתי להציג מבוא לטבילת אישה נידה במקווה מנקודות מבט שונות. בתת-הפרקים א.1 וא.2 עסקתי במבוא הלכתי קצר למצוות הנידה ונוכחות הבלנית בה. בתוך כך, עמדתי על המתחים הסובבים את מצוות הטבילה, הן המתחים שבהם מצויה האישה בעת טבילתה, הן המתחים ההלכתיים – בין פיקוח למתן אחריות לאישה הטובלת. כמו כן, בתת פרק א.3 הצגתי מבוא קצר למקוואות הטהרה בישראל.

עבודה זו באה לחשוף את הקושי שבהסדרה המשפטית ולצד זאת להציג כי במציאות הנוכחית הפגיעות עודן מתרחשות. לשם כך, וכנקודת מוצא, מתואר בפרק ג גלגולו של בג"ץ עתים, אשר במסגרתו הצדדים הגיעו להסכמה כי לנשים עומדת הזכות לטבול בלא נוכחות של בלנית. על אף ההישג שהושג בבג"ץ עתים, אני מבקשת לטעון בפרק ד כי אף לאחר שניתן פסק הדין נותרו חללים משמעותיים בהסדרה המשפטית. טיעון זה נשען על שלושה אדנים: ראשית, תת-פרק ד.1 עוסק בעובדה כי ההסכמה שהושגה אינה מתייחסת למכלול הנושאים שהועלו בעתירה. על מנת להראות כי לעובדה זו יש השלכות במציאות, מוצגים ממצאי שאלון שערכתי במסגרת מחקר זה ואשר הופץ בקרב נשים טובלות המעיד כי ישנן נשים החוות עדיין, אף לאחר בג"ץ עתים, פגיעות באוטונומיה ובפרטיות שלהן. בהמשך לכך, בתת-פרק ד.2 אני עומדת על הקושי שבנוסח חוזר המנכ"ל משנת 2016 שיצא בעקבות בג"ץ עתים, מכיוון שאין בו הוראה פוזיטיבית המעגנת את זכות הטובלות. לטעמי, דבר זה עשוי לפגום בהסכמתן הממשית של הטובלות. לבסוף, עניינו של תת-פרק ד.3 הוא בקושי בכך שבית המשפט נמנע מלהכריע לגוף הסוגיה בעניין המקוואות. בהקשר זה אני עומדת על השאלה בידי מי מצויים המקוואות ומי מנהל אותם הלכה למעשה, תוך שאני חושפת כי במקרים הנוגעים לתברואות המקוואות, הם לוקים בהיעדר פיקוח חריף. לאורך המאמר, ובפרט בפרקים א' וד', ביקשתי לבחון את היעדר ההסדרה המשפטית של המקוואות בתוך ההקשרים החברתיים שבהם הוא מתרחש. כחלק מזאת, ניסיתי לאורך המאמר להציג את עמדת הרבנות הראשית, מתוך תפיסה רחבה יותר של ריטואליות והסימבולים שבה. תפיסה זו מתמקדת באירוע הטבילה ומפרידה אותו הפרדה ברורה מהסובייקט – האישה, צרכיה ורצונותיה. לאחר כל אלה, בפרק ה, ניסיתי להתמודד עם שאלת מילוי החללים בהסדרה המשפטית. המלצות אלו התייחסו לשני רבדים. ראשית, בתת-פרק ה.1 עמדתי על הצורך שבהסדרה משפטית בידי המחוקק. כנקודת מוצא התייחסתי להצעות חוק שהוגשו המציעות להכיר בחוק שירותי הדת היהודיים בזכותה לאוטונומיה של האישה הטובלת וכן מציעות מנגנון תביעה נזיקי באם ההוראה מופרת. מתוך בחינת הצעות החוק בנייתו פמיניסטי של דיני הנזיקין, הסקתי כי

זו, הבלניות הן היד הארוכה כדי להשאיר את השליטה על הציבור. ראו: פרוטוקול ישיבה 62 של הוועדה לקידום מעמד האישה, לעיל ה"ש 87, בעמ' 11.

הצעות החוק תורמות בהכירן בחווייה נשית מובהקת ככזו ששניתן לפצות בגין פגיעה בה וכי הטלת האחריות על המועצות הדתיות – בהיותן הגוף המאסדר של המקוואות, עשויה לתרום לפיקוח יעיל ומניעת הפרות חוזרות. לצד זאת, ציינתי כי עשויים להיות תמריצים שליליים לנשים מלתבוע, בין אם בשל לחצים חברתיים ובין אם בשל הבושה והצנעה האופפות את מצוות הטבילה. לבסוף, בתת־הפרק ה.2 עמדתי על הצורך בשילוב נשים בעמדות קבלת החלטות – תוך שהראיתי את המצב העגום בייצוג נשים במועצות הדתיות כיום – וכי שילוב זה עשוי לאפשר לענות לצורכיהן של ציבור הנשים הטובלות.

לאורך המאמר, בין השיטין, תוארו בחטף סיפוריהן ועדויותיהן של נשים אשר חוו פגיעות בהגיען להיטהר במקווה. אין את המילים כדי לתאר את התהום העמוקה שפגיעות מעין אלו עשויות לפעור. מאמר זה מבקש להציף את הפגיעות האמורות, ולו את קצה קרחון, שאת היקפן האמיתי קשה לאמוד, ולחשוף את החללים המשפטיים המאפשרים פגיעות אלו. התמודדות עם בעיות אלו מבקשת להתבונן באוטונומיה של נשים, בהיותן סובייקטים, בעלות רצון ויכולת והסכמה ממשית, וזאת תחת העין המפקחת, והצנעה שבחסותה מתרחשות הפגיעות. "ועוד מעט ואין רשע והתבוננת על מקומו ואיננו".²²⁴

נספח א' – שאלון מחקרי על טבילת נשים במקוואות

שמי דיקלה שמבדל ובמסגרת לימודי התואר השני במשפטים אני חוקרת את חוויותיהן של נשים במקוואות בישראל ואת ההסדרה של הטבילה. אודה לך מאוד אם תוכלי להקדיש כמה דקות למילוי השאלון. זהו שאלון אנונימי לחלוטין והוא ישמש אך ורק לצורכי המחקר שלי. את רשאיית להפסיק את המענה עליו בכל שלב ולבחור שלא להחזיר לי אותו. תודה רבה מקרב לב.

1. גילך: _____

2. מצב משפחתי:

א. רווקה

ב. נשואה

ג. גרושה

ד. אלמנה

ה. אחר: _____

3. אני נוהגת לטבול במקווה:

א. בתדירות גבוהה (אחת לחודש או לפי הופעת הווסת)

ב. בתדירות בינונית (משתמשת בשיטות להפחתת הווסת כגון חיבור חפיסות, או לא תמיד נוהגת לטבול)

ג. בתדירות נמוכה (לפני החתונה ובאירועים מיוחדים)

ד. אף פעם

²²⁴ תהלים לו 10.

ה. אני טובלת בים או במקום לא מוסדר

4. איזה מהמשפטים הבאים מתאר לפי ידיעתך בצורה הנכונה ביותר את המצב המשפטי כיום ביחס לטבילה של נשים ללא השגחה של בלנית:

- א. אסור לנשים לטבול לבד. זאת מכיוון שהחוק בישראל מסמיך בנושאים דתיים, ובכלל זה בעניין טבילת נשים, את הרבנות הראשית לישראל לפסוק לפי ההלכה.
- ב. תשובה א' נכונה. אף על פי כן, ישנן בלניות המאפשרות לטבול לבד, בניגוד לדין, ומדיניות המשרד לשירותי דת היא שלא להטיל סנקציות על בלניות הנוהגות כך.
- ג. המצב המשפטי כיום מתיר לטבול לבד.

5. אשמח אם תוסיפי במילים שלך תיאור ביחס למצב המשפטי באשר לאפשרות לטבול לבד (לדוגמה: האם הוא נקבע בחוק או בפסיקה, מתי נקבע וכדומה):

6. איזה מהמשפטים מתאר בצורה הנכונה ביותר את עמדתך ביחס לטבילה בלי השגחה:

- א. לא מעניין אותי לטבול בלי השגחה ולכן איני עושה זאת.
- ב. מאוד הייתי רוצה לטבול בלי השגחה, אך אני חוששת מכך.
- ג. אני נוהגת לטבול לבד.

7. בהינתן שאת רוצה לטבול לבד/טובלת לבד אך חוששת מכך, מהן הסיבות בעינייך לחשש:

- א. אני חוששת שלא אעמוד בחיובים ההלכתיים המדוקדקים אם לא תהיה דמות שמזכירה ובודקת אותי.
- ב. אני חוששת לבקש לטבול לבד בגלל תגובת לבקשה שלי ויחסן אלי.
- ג. אני חוששת לטבול לבד, כיוון שאני מעדיפה שלא להיות לבד במים.
- ד. אחר: _____

8. תארי את תפקיד הבלנית בעינייך: _____

9. האם היו מקרים בהם הבלנית חרגה בעינייך מתחומי אחריותה?

- א. כן, קרה לעיתים קרובות
- ב. כן, קרה לעיתים רחוקות
- ג. לא קרה לי מעולם

10. אם סימנת את תשובות א' או ב' בשאלה הקודמת, כיצד הבלנית חרגה מתחום אחריותה? (ניתן לסמן כמה אפשרויות)

- א. הבלנית אסרה עליו לטבול בזמנים מסוימים (למשל לפני השקיעה או לפני צאת הכוכבים) בלא היתר מרב שמקובל עליה
- ב. הבלנית שאלה שאלות מיותרות/לא חיוניות/לא שייכות בנוגע להכנות למקווה
- ג. הבלנית שאלה שאלות (כנ"ל) בנוגע לספירת שבעה נקיים
- ד. הבלנית בחנה את גופי ללא הסכמתי
- ה. הבלנית נכחה בטבילה אע"פ שביקשתי שלא תהיה נוכחת
- ו. הבלנית התעקשה שאקיים מנהגים שאיני נוהגת (למשל, מספר טבילות, אימתי מברכים וכד')
- ז. אחר: _____

11. אשמח אם תרצי להרחיב במילותייך על חוויות בהן הבלנית חרגה מתחום אחריותה לדעתך:

12. אם את טובלת לבד/רוצה לטבול לבד, מדוע את מעדיפה לעשות זאת: _____

13. האם תוכלי לתאר חוויות טובות שבהן טבלת לבד ולהסביר מדוע החוויה הייתה טובה?

14. האם תוכלי לתאר חוויות לא טובות שבהן ביקשת לטבול לבד ובקשתך נענתה בתגובה פוגענית/מזלזלת?

15. האם תוכלי לתאר חוויות לא טובות שבהן טבלת לבד ולהסביר מדוע החוויה לא הייתה טובה?
